

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน
กับเกษตรกรรายย่อยในภาคเหนือ

โดย นายนิกม ไชยวรรณ และ คณะ

ธันวาคม 2543

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน
กับเกษตรกรรายย่อยในภาคเหนือ

คณะผู้วิจัย

1. นายนิคม ไชยวรรณ	สถาบันพัฒนาการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืน
2. นางสาวธนิชา ธาระสาร	สถาบันพัฒนาการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืน
3. นายสมคิด ตุ่มอินมูล	สถาบันพัฒนาการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืน

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการ เกษตรกรรมยั่งยืน

คำขอบคุณ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ทางคณะผู้วิจัยเห็นว่า มีความสำคัญและกว่าที่จะเริ่มและพัฒนาเป็นโครงการ ดำเนินการศึกษา จนประมวลสรุปออกมาเป็นเอกสารเสนอผลการศึกษานั้น ถ้าขาดซึ่งความช่วยเหลือจากหลายฝ่ายที่มีส่วนช่วยเหลือชี้แนะ เป็นส่วนหนึ่งของความสำเร็จ ซึ่งทางคณะผู้วิจัยขอขอบคุณทางชุดโครงการวิจัยเกษตรกรรมยั่งยืน ที่ประกอบด้วยด้านการผลิต การตลาดทางเลือก องค์กรผู้บริโภค และ องค์กรมาตรฐาน มีคุณชมชวน บุญระหงษ์ เป็นหัวหน้าชุดโครงการ ฯ ที่นอกเหนือจากความเป็นชุดโครงการแล้วยังช่วยหนุนเสริม ชี้แนะในเรื่องของกระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาได้มาก อาจารย์ ดร. สมคิด แก้วทิพย์ ที่เป็นอาจารย์พี่เลี้ยงฝ่ายของสำนักงานกองทุนวิจัย และ เป็นทั้งผู้ให้กำลังใจ และ ผลักดันให้เกิดการวิจัยในลักษณะของชุดโครงการ ขอขอบคุณทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ภาคเหนือ ที่ให้โอกาสแก่คณะวิจัยที่มีพื้นฐานในเรื่องงานพัฒนามาตลอด ได้เรียนรู้งานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น และหนุนเสริมงานพัฒนาในระดับพื้นที่ ขอขอบคุณ คุณอรุณี เวียงแสง ที่ช่วยเป็นกำลังใจและช่วยตรวจสอบแก้ไขงานวิจัยทั้งหมดให้ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ทุกคนของสถาบันพัฒนาการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืน มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน ที่มีส่วนในการพัฒนางานวิจัยในครั้งนี้

ในการศึกษาวิจัยกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน ที่ดำเนินการในพื้นที่ตำบลแม่ทา ทางคณะผู้วิจัยได้รับความสะดวกและความร่วมมือเป็นอย่างดี ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรยั่งยืนจากคุณพัฒน์ อภัยมูล ,คุณพนมกร นามจันทร์ ,คุณสุพรรณ กำแพง ,คุณเสริม อุปคำแดง และผู้นำที่อยู่ภายใต้การดำเนินงานของสหกรณ์การเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา จำกัด คณะผู้วิจัยขอแสดงความขอบคุณทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ และ ขอขอบคุณแทนชาวชุมชนแม่ทา ที่มีผู้นำและองค์กรที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเกษตรยั่งยืน และหวังว่าคงจะได้รับความร่วมมือด้วยดีเช่นนี้อีกในการวิจัย และ ร่วมพัฒนาความฝันที่อยากเห็นชุมชนเกษตรยั่งยืนต่อไป

คณะผู้วิจัย

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ การทดสอบกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรยั่งยืน พัฒนาและยกระดับองค์กรเกษตรกรยั่งยืนที่มีอยู่เดิมในชุมชน เพื่อให้เกิดการขยายประชากรเกษตรกรยั่งยืนในชุมชนมากขึ้น ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการส่งเสริมเกษตรกรยั่งยืนที่กำหนดไว้ 8 ขั้นตอน คือ (1) ศึกษาวิเคราะห์ชุมชน (2) ยกระดับองค์ความรู้ (3) พัฒนากลุ่ม-เครือข่าย (4) สร้างกระบวนการเรียนรู้ (5) ส่งเสริม-สนับสนุนปัจจัยการผลิต (6) สรุปบทเรียนและกระบวนการร่วมกับผู้นำ (7) ทดลองขยายผล และ (8) สรุปบทเรียนและเผยแพร่สู่สาธารณะชน โดยพบว่าทุกขั้นตอนมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันทั้งหมด สามารถแบ่งออกได้ เป็น 2 ช่วงหลัก ๆ ได้แก่ ช่วงที่กระตุ้นให้เห็นวิกฤติปัญหาและแนวทาง อยู่ในขั้นตอนที่ 1 - 4 ช่วงที่ส่งเสริมปัจจัยเงื่อนไขที่นำไปสู่การทำเกษตรกรยั่งยืน อยู่ในขั้นตอนที่ 5-8 ด้านส่งเสริมดำเนินการไปถึงขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งแล้วมีปัญหา ก็มีความจำเป็นต้องทบทวน วิเคราะห์ ขั้นตอนใหม่ เพื่อเป็นการตรวจและประเมินการส่งเสริม ที่สำคัญตัวนักส่งเสริมต้องมีความเข้าใจใน 8 ขั้นตอนของกระบวนการส่งเสริม และ มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องของแนวคิด หลักการ รูปแบบและวิธีการของการพัฒนาระบบเกษตรกรยั่งยืน

จากกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรยั่งยืนที่กำหนดไว้ในเบื้องต้น พบว่าไม่สามารถใช้ได้กับกลุ่มเป้าหมายทั้งที่เป็นตัวเกษตรกรและสถาบันเกษตรกรได้ทั้งหมด ดังนั้นเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด จะต้องมีการพิจารณาเงื่อนไข และกำหนดวิธีการส่งเสริมให้ตรงกับกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กลุ่มที่ปฏิบัติในแนวทางเกษตรแผนใหม่ทั้งหมด ต้องให้ความสำคัญเรื่องการกระตุ้นให้เห็นวิกฤติปัญหาและความสนใจ กลุ่มที่ปฏิบัติในแนวทางเกษตรแผนใหม่ควบคู่กับเกษตรกรยั่งยืน ต้องสร้างความมั่นใจในแนวทางการผลิตและการจัดการผลผลิต กลุ่มที่ปฏิบัติอยู่ในแนวทางเกษตรกรยั่งยืนทั้งหมด ต้องสร้างความเชื่อมั่นในการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์และสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน การเสริมความรู้เรื่องของการจัดทำหลักสูตร จัดกระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนเอง

การพัฒนาระบบเกษตรกรยั่งยืนให้เกิดการยอมรับและขยายสมาชิกในชุมชนได้นั้นการส่งเสริมขบวนการกลุ่ม และเครือข่าย มีความสำคัญ และจำเป็นต้องส่งเสริมเกษตรกรยั่งยืน เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และต้องมีการกำหนดเป้าหมายขององค์กร ที่มีความชัดเจนต่อการส่งเสริมพัฒนาระบบเกษตรกรยั่งยืน

ดังนั้นสิ่งที่ควรให้ความสำคัญในการส่งเสริมเกษตรกรยั่งยืน คือ การสร้างแรงบันดาลใจในระยะยาวจากการส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และเพิ่มความตระหนักในวิกฤติปัญหา กำหนดแนวทางสู่การปฏิบัติร่วมกัน รวมทั้งส่งเสริมให้ชุมชนเห็นความสำคัญและมีส่วนร่วมในการพัฒนาเกษตรกรยั่งยืนอย่างเป็นระบบ มีการผลิต แปรรูป การตลาดทางเลือก องค์กรผู้บริโภค การจัดทำมาตรฐานและนโยบายที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน

Abstract

The objective of this study was to investigate the process of promoting agricultural sustainability, and the development and improvement of sustainable agriculture organizations that are currently existing in the community in order to increase the population practicing sustainable agriculture. Results of the study show that the process of promoting sustainable agriculture involves eight steps, namely : (1) analytical study of the community (2) improvement of knowledge (3) development of groups and network (4) formation of learning process (5) promotion and support of production inputs (6) summary of lessons learned and collective process of leaders (7) testing of results and (8) summary of lessons learned and public dissemination. Considering the importance of one step to one another, these eight steps have been classified into two groups. During the motivation process, the critical problem and guidelines are considered in the 1-4 steps while factors and various conditions applied in the practice of sustainable agriculture are included in the 5-8 steps. If agriculture extension agents encounter some problems in the implementation of each particular step, a review and analysis of the next problem must be done. This would serve to investigate and evaluate the promotion process. Most importantly, the extension agent must do the promotion with understanding of the eight steps together with knowledge and understanding of the concept, principles, designs and methodology involved in the development of sustainable agriculture.

Based on the process of promoting sustainable agriculture as indicated earlier, it was found that this could not be applied to all the components of the target group of farmers and farming institution. In order to attain maximum efficiency, there must be a target group. The group that practices the new farming concept must provide importance to the motivation aspect to consider the problem and attain understanding. The group that practices the new farming concept with sustainable agriculture must build security on the production concept and management. On the other hand, the group that practices solely sustainable agriculture must have conviction in the transfer of knowledge, experiences and learning institute of the community including the promotion of knowledge about curriculum formation and management of the learning process by the community.

The development of sustainable agriculture results from the acceptance and broadening of membership in the community together with the promotion of grouping and

networking process. There is an importance and necessity toward the promotion of sustainable agriculture, joint learning and setting up of organization goals that are clear on the promotion and development of sustainable agriculture.

The importance given to the promotion of sustainable agriculture must, therefore, involve the building up of emotion force in a long run based on the promotion that result to the learning process and increase in the awareness towards the problem and setup of guidelines toward joint implementation. It also includes the promotion of community to enable it to see the importance and attain the participation in the development of sustainable agriculture as a system that involves production, processing, alternative marketing, consumer organization, standardization management and interrelated policy.

สารบัญ

	หน้า
คำขอบคุณ	ก
บทคัดย่อ	ข
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญรูป	ซ
สารบัญแผนที่	ณ
บทที่ 1. บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย	1
1.2 บทวิเคราะห์และผลการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น	2
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
1.4 คำถามหลักของการศึกษาวิจัย	4
1.5 พื้นที่เป้าหมาย	4
1.6 กลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา	5
1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	5
บทที่ 2. คำนิยามและลักษณะของพื้นที่ที่ทำการศึกษาวิจัย	
2.1 คำนิยามที่ใช้ในการศึกษา	6
2.2 พัฒนาการของการเกษตรแบบยั่งยืนในภาคเหนือ	8
2.3 ลักษณะพื้นที่ที่ทำการศึกษา	13
บทที่ 3. ตรวจสอบเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
3.1 ปรัชญาของการส่งเสริมการเกษตร	21
3.2 กระบวนการส่งเสริมการเกษตร	22
3.3 การพัฒนาหลักสูตร	24
3.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	27
บทที่ 4. กรอบความคิด และวิธีการวิจัย	
4.1 กรอบความคิดในการวิจัย	31
4.2 วิธีการวิจัย	33
4.3 กลยุทธ์ 8 ขั้นตอนกับกระบวนการส่งเสริมเกษตรยั่งยืน	33

บทที่ 5. ผลการวิจัย และ อภิปรายผล

5.1 วิธีการส่งเสริม “กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน” กับกลุ่มเป้าหมาย	38
5.2 กระบวนการของกลุ่มและเครือข่ายที่ก่อให้เกิดเกษตรกรรมยั่งยืน	54
5.3 การสร้างกระบวนการเรียนรู้ : หลักสูตรเพื่อฟื้นฟูระบบเกษตรยั่งยืน	57
5.4 ปัจจัยเงื่อนไขอื่นที่สนับสนุนการจัดกระบวนการเรียนรู้เกษตรยั่งยืน	60
บทที่ 6. สรุปและข้อเสนอแนะ	
6.1 แนวทางการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนกับกลยุทธ์ 8 ขั้นตอน	64
6.2 กระบวนการกลุ่มกับการเรียนรู้และส่งเสริมเกษตรยั่งยืน	66
6.3 ปัจจัยอื่นที่มีความสัมพันธ์กับการส่งเสริมเกษตรยั่งยืน	67
6.4 ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป	68
 บรรณานุกรม	 69
ภาคผนวก	72

สารบัญตาราง

ตารางที่ 16. โครงสร้างการดำเนินงานของ
สหกรณ์เกษตรยั่งยืนแม่ทา จำกัด

แผ่นแทรก
ระหว่างหน้า 57-58

ตารางที่ 17. โครงสร้างการดำเนินงานของสถาบันพัฒนาทรัพยากรและ
เกษตรยั่งยืนแม่ทา ภายใต้ สหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทาจํากัด

แผ่นแทรก
ระหว่างหน้า 57-58

สารบัญรูป

	หน้า
ภาพที่ 4.ภาพตัดขวางแสดงลักษณะพื้นที่และการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่	แทรกระหว่าง หน้า 20-21
ภาพที่ 5. กระบวนการแบบยูควิตี้	23
ภาพที่ 7. การไหลของความรู้และปัญหาในกระบวนการส่งเสริม	24
ภาพที่ 8 .องค์ประกอบของหลักสูตร	26
ภาพที่ 9 .กรอบความคิดของนักวิจัยที่มีผลต่อการยอมรับและทำเกษตรยั่งยืน	32
ภาพที่ 10. ความสัมพันธ์กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน	39
ภาพที่ 11.บทบาทขององค์กรสนับสนุนต่อองค์กรชาวบ้าน	40
ภาพที่ 12 .การเปลี่ยนแปลงบทบาทขององค์กรสนับสนุน/ส่งเสริม	41
ภาพที่ 13. แสดงกลุ่มเป้าหมายที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการส่งเสริม	44
ภาพที่ 14.ความสัมพันธ์ของกระบวนการส่งเสริมกับกลุ่มเป้าหมาย	46
ภาพที่ 15. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิต/ผู้บริโภค/ตลาด/ชุมชน	53
ภาพที่ 18.แสดงความสัมพันธ์ของส่วนที่เกี่ยวข้องกับเกษตรยั่งยืน	60

สารบัญแผนที่

- ภาพที่ 1. แผนที่แสดงทรัพยากรและการใช้ที่ดินของตำบลแม่ทา
ภาพที่ 2. แผนที่แหล่งน้ำและทิศทางการไหลของน้ำตำบลแม่ทา
ภาพที่ 3. แผนที่แสดงการกระจายตัวของกลุ่มองค์กรและ
พื้นที่ทำการเกษตรกรรมยั่งยืน

หน้า

แทรกระหว่างหน้า 20-21

แทรกระหว่างหน้า 20-21

แทรกระหว่างหน้า 20-21

บทที่ 1.

บทนำ

1.1. ความเป็นมา และความสำคัญของการวิจัย

การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคเหนือ ก่อเกิดขึ้นในลักษณะที่เกษตรกรได้ผ่านการผลิตเกษตรแผนใหม่ เกษตรเชิงพาณิชย์เป็นการผลิตพืชเชิงเดี่ยว (*Mono Crop*) และพืชในระบบเกษตรครบวงจร (*Contract Farming*) ทั้งนี้มีการเร่งการผลิตที่ตอบสนองต่อระบบตลาดเป็นหลัก จึงมีการใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีทางการเกษตรในปริมาณที่มากขึ้น ซึ่งมีผลกระทบต่อสุขภาพของผู้ผลิต และผู้บริโภค รวมทั้งส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในระยะยาว ยังผลให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยการตัดไม้ทำลายป่าเพิ่มมากขึ้น เกษตรกรเป็นหนี้สินเพราะต้องพึ่งพาตลาด และปัจจัยภายนอกในการดำรงชีวิต

ชุมชนเกิดการอพยพแรงงานเข้าสู่เมือง เป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม รวมทั้งการสูญเสียความเชื่อมั่นในองค์ความรู้ทางการเกษตร ดังนั้นเกษตรกร และองค์กรพัฒนาเอกชนได้ร่วมกันทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นจากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษาผลกระทบของการเกษตรแผนใหม่ ในปี พ.ศ. 2531 และได้ข้อสรุปอย่างชัดเจนว่าระบบเกษตรแผนใหม่นั้นไม่ใช่ทางออกของเกษตรกร

เกษตรกรจำนวนหนึ่งได้หันกลับไปดำเนินวิถีการผลิตแบบดั้งเดิม และได้เริ่มเรียนรู้พร้อมกับการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบต่าง ๆ ตามความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ และถือว่าเป็นกระบวนการทางสังคมที่เอื้อให้เกิดเศรษฐกิจทางเลือก (*Alternative Economy*) ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน มีคนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ อยู่บนพื้นฐานประสบการณ์จริง และมุ่งเน้นการพัฒนาที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และมีสิ่งแวดล้อมที่ดีมีระบบนิเวศน์ที่สมดุลย์

เกษตรกรรมยั่งยืนเป็นแนวความคิดหนึ่งในการเสนอทางออกให้กับเกษตรกร และสังคม ในการพัฒนาการเกษตรท่ามกลางภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ และได้พัฒนามาอย่างต่อเนื่องจนประสบผลสำเร็จเป็นรูปธรรมตัวอย่างให้กับสังคม และหน่วยงานรัฐ ได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้เป็นแบบอย่าง ได้รับการยอมรับและองค์กรพัฒนาเอกชน ได้นำเสนอประสบการณ์ของเกษตรกรออกสู่สาธารณะ

และในปี 2529 เป็นต้นมาองค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ ได้สนับสนุนการเผยแพร่ณรงค์เกษตรกรรมยั่งยืนอย่างกว้างขวางเพื่อใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนในชนบท ต่อมาหน่วยงานรัฐให้ความสนใจซึ่งส่วนใหญ่ยังจำกัดอยู่เฉพาะตัวบุคคล แต่ก็ได้มีการผลักดันเกษตรกรรมยั่งยืน / เกษตรผสมผสานให้เป็นแนวนโยบายของรัฐ ดังปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (2535 – 2539) และ ในช่วงปี 2535 เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน 4 ภาคได้ร่วมกันจัดสมัชชาเกษตรกรรมยั่งยืน ครั้งที่ 1 ขึ้นที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยใช้ชื่อว่า “มหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อชีวิตและสิ่ง

แวดล้อม” ผลจากการจัดสัมมนาครั้งนี้ทำให้ประชาชนทั่วไป รวมทั้งหน่วยงานราชการรับรู้ และให้ความสนใจแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนโดยรวม

จากกระบวนการขยายตัวและการยอมรับในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมวงกว้างนั้นในขณะเดียวกันการขยายตัวในระดับพื้นที่ค่อนข้างจำกัด ขยายผลไม่มากเท่าที่ควรจะเป็น นำมาซึ่งความสนใจของผู้ศึกษาเพื่อที่จะทำความเข้าใจ และค้นหาคำตอบว่ามีปัจจัยเงื่อนไขในการขยายผลของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนอะไรบ้างที่เป็นตัวกำหนดปัจจัยเงื่อนไขดังกล่าว ภายใต้บริบทที่เชื่อมโยงกันของสังคม เศรษฐกิจ และสภาพแวดล้อม ทั้งนี้มีเครือข่ายองค์กรชุมชนแม่ทาเป็นกลไกสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งผู้ศึกษาเองก็สนใจประเด็นดังกล่าวเหล่านี้เพื่อไปสู่กระบวนการพัฒนาร่วมกับชุมชนต่อไป

1.2. บทวิเคราะห์และผลการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น

สำหรับการศึกษาวิจัยที่มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการขยายเกษตรกรรมยั่งยืน รวมทั้งองค์ความรู้จะเกิดขึ้นจากกระบวนการทำงานและเป็นการศึกษาวิจัยที่ต่อเนื่อง นั้นหมายความว่าเอาผลจากการศึกษาวิจัยในครั้งแรกมาเป็นตัวกำหนดประเด็นศึกษา ซึ่งจากการสรุปและวิเคราะห์ในผลการวิจัยพบว่าการศึกษาที่เน้นวิจัยรูปแบบขององค์กรภายนอกที่เข้าไปทำงานกับเกษตรกร “กระบวนการส่งเสริม” ว่ามีรูปแบบใดบ้างที่ประสบผลสำเร็จ รูปแบบใดที่ล้มเหลว ข้อจำกัดของความล้มเหลวคืออะไร มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวอย่างไร

ดังนั้นการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อทดสอบปัจจัยเงื่อนไข โดยมุ่งที่จะศึกษาวิจัยกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนกับเกษตรกรรายย่อย โดยมีกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาวิจัยประกอบด้วย กลุ่มที่ปฏิบัติอยู่ในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนทั้งหมดของระบบการผลิต กลุ่มที่ปฏิบัติในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนและเกษตรแผนใหม่ควบคู่กันไป และกลุ่มที่ปฏิบัติในแนวทางเกษตรแผนใหม่ทั้งหมด และมีขั้นตอนในการดำเนินงานที่ต่อเนื่องจากการศึกษาวิจัยในครั้งแรก ดังนี้ (1) ประชุมคณะทำงานเพื่อจัดทำแผนงาน (2) ดำเนินงานตามแผนงาน (3) กระบวนการติดตาม/สนับสนุนกลุ่มเป้าหมาย (4) การติดตามและประเมินผลโครงการ (5) การประชุมเพื่อสรุปผลการดำเนินงาน (6) การจัดทำรายงานการดำเนินงาน

การศึกษามูลค่าการวิจัยเพื่อทดสอบปัจจัย “กระบวนการส่งเสริม” นำไปสู่การพัฒนาและสร้างกระบวนการเรียนรู้ ใช้เวลาในการดำเนินงานนาน 1 ปี โดยเริ่มตั้งแต่ เดือนมกราคม 2543 เป็นต้นไป โดยคาดว่าหลังจากสิ้นสุดโครงการจะทำให้เกิดประโยชน์ 2 ประการ คือ (1) รูปแบบของการส่งเสริมที่ประสบผลสำเร็จ อันจะเป็นประโยชน์ต่อองค์กรส่งเสริม-สนับสนุนที่จะลงไปทำงานกับชุมชนได้อย่างถูกวิธีมากขึ้น (2) เกษตรกรรายย่อยที่ปฏิบัติตามแนวเกษตรกรรมยั่งยืนจะสามารถรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้

ผลจากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ทำให้ทราบปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ รวมทั้งความสัมพันธ์กับกระบวนการส่งเสริม ได้ดังนี้

1.2.1. สรุปปัจจัยเงื่อนไขภายใน-ภายนอก กับการยอมรับและขยายตัวของเกษตรกรรมยั่งยืน จากการศึกษาวิจัยเพื่อหาปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการขยายตัวของเกษตรกรรมยั่งยืนของแม่ทา พบว่ามีปัจจัยเงื่อนไขอยู่ 2 ประเภท คือ เงื่อนไขภายใน และเงื่อนไขภายนอก ตามเงื่อนไขต่าง ๆ ดังนี้

1.2.1.1 เงื่อนไขภายใน

ก. ตัวเกษตรกรที่เป็นอุปสรรคต่อการขยายและยอมรับเกษตรกรรมยั่งยืน สามารถจำแนกได้ ดังนี้

1. ขาดความรู้ กรณีกลุ่มเกษตรกรทั่วไป เนื่องมาจากการรับรู้ข้อมูลข่าวสารน้อย ไม่มีการรวมกลุ่ม ไม่มีเวทีพบปะพูดคุย เวลาส่วนใหญ่ใช้ไปกับการผลิตข้าวโพด
2. ขาดความเชื่อมั่นในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรที่กำลังปรับเปลี่ยน หมายความว่า เทคนิค วิธีการผลิตของเกษตรกรรมยั่งยืนยังไม่สามารถสร้างความโดดเด่นได้ ไม่ว่าจะเป็นคุณสมบัติ การเปรียบเทียบ ความสามารถในการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะเศรษฐกิจ

ข. การถือครองที่ดิน / กรรมสิทธิ์ จากการศึกษาพบว่ากรรมสิทธิ์ในที่ดิน และ ขนาดที่ดิน มีความสัมพันธ์ในเชิงบวก กับการทำ เกษตรกรรมยั่งยืน เพราะที่ดินส่วนใหญ่เป็นป่าสงวน และการถือครอง จำนวน 2 แปลงต่อ ครอบครัว (1-2 ไร่/แปลง)

ส่วนในเรื่องของขนาดที่ดินนั้น เนื่องจากการทำเกษตรกรรมยั่งยืน โดยวิธีการผลิตเป็นแค่เพียงอาชีพที่สัมพันธ์กับอาชีพอื่น และทำหน้าที่เพียงแค่ลดค่าใช้จ่ายในด้านอาหารเท่านั้น ส่วนในเรื่องของที่ดินนั้น พบว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อการขยายตัว เนื่องจากความเกี่ยวพันไปถึงเรื่องของแหล่งน้ำ การใช้น้ำ นั้นหมายถึงเกษตรกรสามารถปลูกพืชผักได้ตลอดช่วงฤดูแล้ง

ค. เงินทุนและแรงงาน มีความจำเป็นต้องจัดระบบน้ำ และการหาปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เข้ามาในไร่นา เพื่อทำการเกษตรกรรมยั่งยืนนั้น ส่งผลให้เกิดความจำเป็นในเรื่องของการใช้เงินทุนเพื่อการลงทุนดังกล่าว ส่วนเงื่อนไขด้านแรงงานในครอบครัวไม่ใช่เงื่อนไขสำคัญของการขยายผล

1.2.1.2 เงื่อนไขภายนอก

ก. องค์กรและเครือข่ายพบว่ามีผลต่อการรวมตัวเป็นกลุ่มอย่างมาก โดยเฉพาะการขยายผลการทำเกษตรกรรมยั่งยืน และการทำการตลาด ซึ่งโดยกระบวนการกลุ่มเกิดขึ้นนั้น หมายถึง มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ เทคนิควิธีการ กองทุนหมุนเวียน รวมไปถึงความสัมพันธ์ส่วนบุคคล

ข. ตลาดและผลผลิต เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่มีผลต่อการผลิต เพราะชุมชนมองว่าตลาดต้องอยู่นอกชุมชน ผลผลิตที่จะส่งสู่ตลาดนั้นจะต้องผลิตและส่งออกครั้งละมาก ๆ เพื่อให้คุ้มค่าขนส่ง (ในวิถีคิดของกลุ่มที่ไม่ได้ทำเกษตรกรรมยั่งยืน) ในขณะที่วิถีการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรกรจะต้องเริ่มมอง

จากตลาดภายใน ภายใต้เงื่อนไขของผลผลิตที่มีไม่มากนักแต่มีความหลากหลาย (วิถีคิดของกลุ่มที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน) หมายความว่าตลาดเป็นทั้งตัวกำหนดการผลิต และผลผลิตก็เป็นตัวกำหนดตลาดได้เช่นกัน

- ค. องค์กรส่งเสริม ตลอดช่วงเวลาที่องค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปทำงานในชุมชนเกือบ 13 ปี มีส่วนช่วยอย่างมากในการจัดกระบวนการเรียนรู้ เสริมแนวคิด เทคนิค ทักษะ และเงินทุนหมุนเวียน โดยผ่านกระบวนการทำงานของกลุ่มและเครือข่ายชุมชน

1.3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาทดลองกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน ที่เน้นไปที่องค์ความรู้ด้านเกษตรกรรมยั่งยืนและ องค์กรเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีอยู่เดิมในชุมชน
2. เพื่อพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน ที่มีอยู่เดิมให้ได้รับการยกระดับเป็นสถาบันเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชน ที่ทำหน้าที่แลกเปลี่ยน เรียนรู้ วิจัยและพัฒนากระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืน (ผลิต แปรรูป มาตรฐาน ผู้บริโภค ตลาด นโยบายด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ศึกษาวิจัย)
3. เพื่อให้เกิดการขยายประชากรเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชนแม่ทามากขึ้น อย่างน้อย 64 ราย

1.4. คำถามหลักของการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยและพัฒนากระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนกับเกษตรกรรายย่อย มีประเด็นปัญหาที่ควรพิจารณาและหาคำตอบ คือ “กระบวนการส่งเสริม มีข้อจำกัดของความสำเร็จและความล้มเหลวคืออะไร และมีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวอย่างไร”

1.5. พื้นที่เป้าหมาย

ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความเข้มข้นของงานเผยแพร่ แนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนตั้งแต่เริ่มแรก และมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นแบบอย่างของวิถีการผลิต มีกระบวนการดำเนินงานโดยผ่านระบบกลุ่มและเครือข่ายองค์กรชุมชน และมีการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนทั้งองค์กรภาครัฐ และ องค์กรพัฒนาเอกชน ในพื้นที่ดังกล่าว

1.6. กลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา

ประกอบด้วยบุคคลเป้าหมาย ที่แบ่งออกตามการจำแนกขององค์กรเครือข่ายชุมชนแม่ทา ได้เป็น 4 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มที่ปฏิบัติในแนวทางเกษตรแผนใหม่ทั้งหมด จำนวน 10 ครอบครัว
2. กลุ่มที่ปฏิบัติอยู่ในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน และเกษตรแผนใหม่ควบคู่กันไป
จำนวน 50 ครอบครัว
3. กลุ่มที่ปฏิบัติอยู่ในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งหมดของระบบการผลิต จำนวน 8 ครอบครัว
4. กลุ่มที่พัฒนาเป็นสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน

1.7. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.7.1 ได้องค์ความรู้ในเรื่องกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชนแม่ทาที่เป็นกลุ่มและองค์ความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนเดิม
- 1.7.2 เกิดสถาบันเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชนแม่ทา
- 1.7.3 เกิดการพัฒนารูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนเพิ่มขึ้นอย่างน้อย 64 ครอบครัว

บทที่ 2.

คำนิยามและลักษณะของพื้นที่ทำการศึกษาวิจัย

2.1. คำนิยามที่ใช้ในการศึกษา

เกษตรกรรมยั่งยืนหรือเกษตรกรรมทางเลือกมีรากฐานความคิดที่มองมิติการเกษตรแบบองค์รวม (Holistic Thinking) คือ ทุกส่วนมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงและสัมพันธ์ต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นจุลินทรีย์ และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กในดิน แมลง พืช สัตว์ สภาพอากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ และมนุษย์ ตลอดจนสถาบันและกลไกทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ระบบนิเวศน์ สภาพแวดล้อม ชุมชนมีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ ที่มีความสัมพันธ์กัน

หรืออีกความหมายหนึ่ง เกษตรกรรมยั่งยืน คือ “ระบบการบริหารทรัพยากร เพื่อทำการพัฒนาการเกษตรที่ตอบสนองต่อความจำเป็นและความต้องการของมนุษย์ และในขณะเดียวกัน ก็ดำรงรักษาและฟื้นฟูคุณภาพของสิ่งแวดล้อม ตลอดจนช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ” (TAC/CGIAR 1988)

แต่ก็มีนักวิชาการบางท่านที่นิยามความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนในบริบทที่กว้างกว่า เช่น Gips(1996) ซึ่งมองว่าระบบเกษตรกรรมยั่งยืนต้องประกอบด้วยเงื่อนไข 5 ประการ คือ

(ก) สอดคล้องกับระบบนิเวศ คือ มีการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้คงสภาพสมบูรณ์ รวมทั้งระบบนิเวศการเกษตรอย่างเป็นองค์รวม ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น ดิน น้ำ หรือสิ่งที่มีชีวิต เช่น มนุษย์ พืช สัตว์ ตลอดจนสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กในดิน ควรได้รับการดูแลจัดการให้มีความสมดุลและมีสุขภาพที่ดี โดยนำระบบการจัดการปรับปรุงบำรุงดินและการดูแลสุขภาพของพืช สัตว์และมนุษย์โดยกระบวนการทางชีววิทยา (การควบคุมกันเอง)มาใช้ รวมทั้งนำทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ แต่ขณะเดียวกันก็มีมาตรการป้องกันการสูญเสียธาตุอาหาร มวลชีวภาพ และพลังงาน รวมทั้งป้องกันการเกิดมลพิษต่าง ๆ ตลอดจนควรเน้นให้มีการใช้แหล่งทรัพยากรและพลังงานหมุนเวียนเพิ่มขึ้น เช่น จากแสงแดด กระแสลม เป็นต้น

(ข) มีความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ คือ เกษตรกรควรจะสามารถทำการผลิตพอเพียงที่จะเลี้ยงดูครอบครัวและมีรายได้ตามอัตรา รวมทั้งมีผลตอบแทนที่เหมาะสมต่อแรงงาน หรือต้นทุนการผลิตอื่น ๆ กรอบในการพิจารณาความอยู่รอดทางเศรษฐกิจนี้ ไม่ควรดูเฉพาะแต่ผลผลิตโดยตรงจากฟาร์มเท่านั้น แต่รวมถึงประโยชน์อื่นด้านกว้าง เช่น การลดค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน การอนุรักษ์ทรัพยากร และการลดความเสี่ยง

(ค) มีความยุติธรรมทางสังคม คือ มีการกระจายทรัพยากรและอำนาจให้กับประชาชนเพื่อเป็นหลักประกันว่า ประชาชนทุกคนจะได้รับการตอบสนองในด้านปัจจัยยังชีพและโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อการผลิตเท่าเทียมกัน รวมทั้งมีหลักประกันสำหรับสิทธิในการใช้ที่ดิน การมีเงินทุนที่พอเพียง ความช่วยเหลือด้านเทคนิค และช่องทางด้านตลาด ประชาชนทุกคนมีโอกาที่จะเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจ

ทั้งในระดับพื้นที่และในระดับสังคมโดยรวม วิฤตติการณ์ทางสังคมไม่ว่าจะเกิดจากสาเหตุอันใดก็ตาม อาจมีผลคุกคามต่อระบบสังคมโดยรวมได้ รวมทั้งระบบเกษตรกรรมด้วยเช่นกัน

(ง) **มีมนุษยธรรม** คือ สิ่งมีชีวิตทั้งมวล (พืช สัตว์ และมนุษย์) มีสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่อย่างเหมาะสม มนุษย์ทุกคนควรได้รับการยอมรับอย่างเท่าเทียมกัน รวมทั้งความสัมพันธ์ต่าง ๆ ควรตั้งอยู่บนค่านิยมที่ถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไว้วางใจซึ่งกันและกัน ความซื่อสัตย์ การเคารพในตนเองและผู้อื่น ความร่วมมือ สามัคคี และความรักในเพื่อนมนุษย์ หลักการทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของสังคมจะต้องได้รับการรักษาและพัฒนาให้ก้าวรุดหน้าไป

(จ) **มีความยืดหยุ่น** คือ ชุมชน ท้องถิ่นสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขด้านประชากร หรือนโยบายตลาด ซึ่งหมายความว่า จะต้องมีการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมควบคู่กันไป หลักการพื้นฐานของ “ความยั่งยืน” นี้ อาจขัดแย้งกัน และอาจมีมุมมองได้หลายแง่มุม เช่น จากมุมมองของเกษตรกร ชุมชน ประเทศ หรือระดับโลก ความขัดแย้งอาจเกิดขึ้นระหว่างความต้องการใช้ประโยชน์ปัจจุบัน หรือการใช้ประโยชน์เพื่อลูกหลานในอนาคต หรือระหว่างการตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐาน และการอนุรักษ์ทรัพยากรสำหรับอนาคต เกษตรกรอาจเรียกร้องให้ยกระดับราคาผลผลิต แต่สำหรับรัฐบาล เรื่องที่รัฐบาลต้องให้ความสำคัญ คือ การผลิตอาหารให้พอเพียงที่จะเลี้ยงประชากรในราคาที่ไม่วิถีเกินไปนัก ในกระบวนการตัดสินใจความขัดแย้งนี้เราต้องเลือกหาจุดสมดุลที่ตอบสนองต่อความต้องการของทุกฝ่ายได้เป็นที่พอใจ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องพัฒนาสถาบันและกระบวนการในการกำหนดนโยบายขึ้นในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับโลก เพื่อเป็นหลักประกันสำหรับการพัฒนาแบบยั่งยืนที่แท้จริง

ซึ่งสอดคล้องกับความหมายที่ทางเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดเชียงใหม่ ให้นิยามความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ 2 ด้าน คือ (1) สร้างความมั่นคงทางด้านอาหารการกิน เหลือกีฬา มีรายได้ที่ต่อเนื่องและสม่ำเสมอ รวมทั้งความมั่นคงของชีวิตครอบครัว การมีสุขภาพที่ดีไม่เจ็บป่วย ไม่เป็นภาระให้กับสังคม (2) สร้างความยั่งยืนในเรื่องของความรู้ ภูมิปัญญาได้รับการฟื้นฟูสืบทอด รวมทั้งเทคโนโลยีที่เหมาะสม รวมไปถึงระบบการผลิตที่หลากหลาย ผสมผสานทั้งพืชและสัตว์ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและเกิดสมดุลย์เกื้อกูลในระบบนิเวศ

นอกจากนั้นทางเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน ยังได้ช่วยกันกำหนดหลักการหรือเกณฑ์ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ได้ดังนี้

1. เน้นการผลิตอาหารในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อการบริโภคหรือมีกินอย่างพอเพียง
2. มีการแปรรูปผลผลิต การตลาด ที่เหมาะสมและมีมาตรฐานที่สาธารณสุขยอมรับได้
3. ไม่มีการใช้สารเคมีในขั้นตอนการผลิต
4. ฟื้นฟูและพัฒนาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นควบคู่กันไป
5. สร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ที่สมดุลย์ของระบบนิเวศในเทือกสวนไร่นา

6. เน้นการใช้วัสดุในชุมชนท้องถิ่น การหมุนเวียนให้เกิดประโยชน์สูงสุด
7. มีการอนุรักษ์และปรับปรุงบำรุงดิน
8. ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมพื้นบ้าน
9. พัฒนาและประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม
10. เน้นการมีส่วนร่วมในทุกด้านและตระหนักในบทบาทหญิงชายเสมอ

2.2 พัฒนาการของการเกษตรแบบยั่งยืนในภาคเหนือ (พรรณี,2539 และ ชนิการ,2543)

การทำการเกษตรแบบยั่งยืนในภาคเหนือนั้นถือได้ว่ามีมานานแล้ว ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปแบบของเกษตรกรรมพื้นบ้าน ที่มีการปลูกพืชหลายชนิดเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน โดยที่ไม่มีการใช้สารเคมี หรือสารกำจัดศัตรูพืชในกระบวนการผลิต อย่างไรก็ตาม การพัฒนาและกระบวนการส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืนที่เป็นรูปธรรมในเขตพื้นที่ภาคเหนือ สามารถแบ่งออกได้ 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1. ช่วงแห่งการหันหลังให้กับเกษตรแผนใหม่ (Conventional Agriculture) และการค้นหาทางเลือก (ระหว่างปี พ.ศ. 2527 – 2532) ช่วงที่ 2. ช่วงของกระบวนการรณรงค์ เผยแพร่ เพื่อให้ข้อมูลกับสังคม และการแสวงหาแนวทางร่วม(ระหว่างปี พ.ศ. 2533-2538) และช่วงที่ 3. ช่วงของการผลักดันทางด้านนโยบาย (ระหว่างปี พ.ศ. 2539-ปัจจุบัน)

ช่วงที่ 1. : การหันหลังให้เกษตรแผนใหม่ (ระหว่างปี 2527 – 2532)

ในระยะเริ่มแรกการทำงานด้านการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่ภาคเหนือขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยส่วนใหญ่ ยังคงเน้นระบบการทำการเกษตรแบบสมัยใหม่ที่ควรใช้ปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช แต่จะเน้นการใช้อย่างถูกวิธีตามนโยบายของรัฐ โดยเชื่อว่าจะสามารถเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านและทำให้ชาวบ้านมีความกินดีอยู่ดีเพิ่มมากกว่าระบบเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมที่ชาวบ้านทำอยู่ ในขณะเดียวกันก็เน้นการรวมกลุ่มของเกษตรกร เพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองในเรื่องของราคาปัจจัยการผลิตและราคาผลผลิต อย่างไรก็ตามในช่วงหลังก็ได้มีการสรุปว่าการพัฒนาในแบบเกษตรกรรมแผนใหม่นี้ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะถึงแม้ว่าเกษตรกรจะมีรายได้เพิ่มมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันเกษตรกรก็มีหนี้สินเพิ่มมากขึ้นด้วย เนื่องจากต้องซื้อหาและต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก อีกทั้งยังต้องมีรายจ่ายในเรื่องของการซื้ออยู่ซื้อกิน

ในช่วงปี พ.ศ. 2527 – 2528 เป็นช่วงที่เริ่มมีการผลักดันแนวคิดในเรื่องของการทำระบบเกษตรผสมผสาน (Integrated Farming) ในรูปแบบของการเลี้ยงปลาในนาข้าว (Rice – Fish Culture) ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาสู่เกษตรกรในภาคเหนือ โดยสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม ทั้งนี้การผลักดันแนวคิดในเรื่องของเกษตรผสมผสานในภาคเหนือเริ่มเป็นรูปธรรมเพิ่มมากขึ้น

เมื่อสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม ได้ร่วมกับ มูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท(วัดป่าคาราภิรมย์) และชมรมนักพัฒนาภาคเหนือ (ปัจจุบันคือมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ) จัดอบรมเรื่อง เทคโนโลยีชาวบ้าน ขึ้นที่วัดป่าคาราภิรมย์ ในเดือนกุมภาพันธ์ 2528 หลังจากนั้นเป็นต้นมาก็เริ่มมีกระแสการตอบรับและการวิพากษ์วิจารณ์ถึงระบบเกษตรผสมผสานควบคู่กันไปกับระบบเกษตรแผนใหม่ ว่าเป็นทางเลือกและเป็นทางออกสำหรับชาวบ้านหรือไม่ เนื่องจากระบบดังกล่าวเป็นระบบที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ราบมากกว่าพื้นที่สูงอย่างในภาคเหนือ

ในปี พ.ศ. 2529 การเกษตรแบบผสมผสานในเขตพื้นที่ภาคเหนือเริ่มเป็นรูปธรรมมากขึ้น เมื่อมีการเลี้ยงปลาในนาข้าวในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา โดยโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา (ปัจจุบันแยกตัวออกไปเป็นโครงการส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือก) เป็นผู้ส่งเสริม นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2530 ยังได้เริ่มมีการส่งเสริมการปลูกพืชตามแนวระดับบนพื้นที่สูงและพื้นที่ลาดชัน เพื่อการอนุรักษ์ดิน และ น้ำ โดยในอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย และอำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ สถาบันแมคเคนเพื่อการฟื้นฟูสภาพร่วมกับ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ เป็นผู้ส่งเสริม สำหรับในพื้นที่บ้านสัมสูก ตำบลสะลวง อำเภอแม่อิง จังหวัดเชียงใหม่ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ร่วมกับมูลนิธิศึกษาและพัฒนาชนบท เป็นผู้ส่งเสริม

ในราวปี พ.ศ. 2530 ได้มีการค้นพบรูปแบบการทำไร่สวนผสม (Mixed Farm) ของเกษตรกรในพื้นที่ตำบลแม่ทา อำเภอสันกำแพง (ปัจจุบันแยกเป็นอำเภอแม่ออน) จังหวัดเชียงใหม่ โดยโครงการพัฒนาชนบทอำเภอสันกำแพง (ปัจจุบันคือโครงการพัฒนาองค์กรชุมชน มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน) ซึ่งนับได้ว่าเป็นการค้นพบระบบการทำเกษตรกรรมที่ค่อนข้างเหมาะกับทั้งพื้นที่ราบ ที่ดอน และที่สูง

ทั้งนี้ในช่วงปี พ.ศ. 2531 ชมรมนักพัฒนาภาคเหนือ ได้ร่วมกับ องค์กรพัฒนาเอกชน ในภาคเหนือ ทำการศึกษาถึงผลกระทบของการทำเกษตรแผนใหม่ และทำให้พบกับข้อสรุปที่ว่าเกษตรกรรมแผนใหม่นั้นไม่ใช่ทางออกของเกษตรกรโดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย ซึ่งเป็นเกษตรกรส่วนใหญ่ของภูมิภาคนี้ นอกจากนี้ยังพบอีกว่า การทำเกษตรกรรมแผนใหม่ มีผลทำให้ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชนเสื่อมลง และในปีเดียวกันนี้เองก็ได้มีความพยายามที่จะผลักดันเรื่องของระบบเกษตรกรรมฟื้นฟู (Regenerative Agriculture) โดยชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน (RRAFA) ซึ่งเป็นระบบการเกษตรซึ่งมีความใกล้เคียงกับการทำเกษตรอินทรีย์ แต่เนื้อหาครอบคลุมถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมด้วย อย่างไรก็ตามระบบเกษตรกรรมฟื้นฟูยังไม่ค่อยได้รับความสนใจเท่าที่ควร

ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2532 ได้เกิดมีการรวมตัวกันของนักพัฒนาที่มีความสนใจและพยายามผลักดันงานทางด้านเกษตรกรรมทางเลือก รวมทั้งได้มีการจัดการสัมมนาเรื่อง ฐานะและบทบาทของเกษตรกรรม

ทางเลือกในประเทศไทย โดยองค์กรและนักพัฒนาที่ส่งเสริมหรือสนใจงานด้านเกษตรกรรมทางเลือกทั่วประเทศ ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมเกษตรกรแห่งชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน การสัมมนาครั้งนี้ก่อให้เกิดกลุ่มเกษตรกรรมทางเลือก (Alternative Agriculture Network :AAN) ขึ้นในทุกภาค และมีการร่วมมือกันในด้านต่าง ๆ เป็นเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก

ภายหลังที่มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเกษตรกรรมทางเลือกและได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และทำความเข้าใจต่อแนวทางเกษตรกรรมทางเลือกมากขึ้น การวิพากษ์วิจารณ์ ในเชิงไม่เห็นด้วยกับแนวคิดเกษตรกรรมทางเลือกก็เริ่มลดลง ในขณะที่เดียวกันการเคลื่อนไหวในระดับพื้นที่ก็เป็นที่ไปอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการปลูกพืชตามแนวระดับ (Alley Cropping) ซึ่งมีการขยายตัวอย่างมากในบนเขตพื้นที่สูง ทั้งในเขตจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ และ น่าน ทั้งนี้เนื่องจากเป็นระบบที่สามารถอนุรักษ์ดินและน้ำได้ดี ในขณะที่เดียวกันรูปแบบการเลี้ยงปลาในนาข้าวในเขตที่ราบและการทำไร่วางผลสมในเขตที่ดอนก็ค่อย ๆ ขยายตัวออกไปเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นผลจากการได้เห็นความสำเร็จของเกษตรกรที่เป็นตัวอย่างในรุ่นแห่งการบุกเบิก รวมทั้งในช่วงนี้ได้มีโครงการป้องกันและกำจัดศัตรูพืชโดยวิธีธรรมชาติ ที่สถาบันแมคเคนเพื่อการฟื้นฟูร่วมกับ สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม ได้ทำการศึกษาและทดลองการป้องกันกำจัดศัตรูพืช โดยใช้สารสกัดจากสะเดาจนประสบผลสำเร็จ จึงทำให้มีการส่งเสริมการใช้สารสะเดา ข่า และ ตะไคร้หอม ทดแทนการใช้สารเคมีในการป้องกันและกำจัดศัตรูพืชในหลายพื้นที่

ช่วงที่ 2. การรณรงค์เผยแพร่ (ระหว่างปี พ.ศ. 2533 – 2538)

บทบาทของกลุ่มเกษตรกรรมทางเลือกภาคเหนือ เริ่มมีความชัดเจนเพิ่มมากขึ้น เมื่อมีการจัดสัมมนาสรุปบทเรียนการทำงานเกษตรกรรมทางเลือกของภาคเหนือขึ้นเมื่อปลายปี พ.ศ. 2533 ซึ่งข้อสรุปของการสัมมนาในครั้งนี้เห็นควรให้มีการขยายบทบาทของกลุ่มเกษตรกรรมทางเลือก โดยให้มีการเผยแพร่ประสบการณ์และผลสำเร็จของการทำเกษตรกรรมทางเลือก ตลอดจนผลกระทบของการทำเกษตรแผนใหม่ พร้อมทั้งมีความพยายามที่จะประสานงานกับหน่วยงานราชการด้านเกษตรทุกระดับ เพื่อที่จะขยายแนวความคิดและกิจกรรมที่จะทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ รวมทั้งเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและสามารถขยายแนวคิดเรื่องเกษตรกรรมทางเลือกหรือเกษตรยั่งยืนออกไปให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

การจัดสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือก ครั้งที่ 1. ของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก 4 ภาค เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2535 ภายใต้ชื่อว่า “มหกรรมเกษตรกรรมทางเลือกเพื่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม” หรืออีกชื่อหนึ่ง คือ “สัปดาห์เกษตรกรรมทางเลือก” ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์(ท่าพระจันทร์) ถือว่าเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ส่งผลทำให้ประชาชนทั่วไป และหน่วยงานราชการเริ่มให้ความสำคัญ และสนใจแนวทางของเกษตรกรรมทางเลือกอย่างจริงจังและกว้างขวาง พร้อมกันนี้ทางเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกก็ได้

เริ่มมีการพัฒนาระบบตลาดทางเลือกร่วมกับกลุ่มผู้บริโภคที่มีความเป็นห่วงในเรื่องสุขภาพอนามัยและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีองค์กรที่พยายามเข้ามาทำการส่งเสริมเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงกันระหว่างเกษตรกรผู้ผลิตกับผู้บริโภคที่อยู่ในเมือง

เครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือกภาคเหนือ ได้เริ่มมีการประสานงานกับหน่วยงานของภาครัฐอย่างเป็นรูปธรรมและชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อทางเครือข่ายฯ ได้ร่วมกับทาง สำนักงานเกษตรภาคเหนือ(ปัจจุบันกระจายตัวออกไปเป็นสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัด) จัดสัมมนาในหัวข้อเรื่อง “ทางเลือกทางการเกษตรในภาคเหนือ” ขึ้น ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2536 ณ สำนักงานเกษตรภาคเหนือ ซึ่งในการจัดสัมมนาครั้งนี้ได้เปิดโอกาสให้เกษตรกรที่ทำเกษตรทางเลือกทั้งในที่ราบ ที่ดอน และที่สูง ได้มานำเสนอประสบการณ์ และมีผลให้เกษตรกรทางเลือกเป็นที่น่าสนใจในวงกว้างและก่อให้เกิดการสานต่อในหลาย ๆ รูปแบบขึ้น และในปลายเดือนธันวาคม พ.ศ. 2536 เครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก จังหวัดเชียงใหม่ ได้จัดสัมมนาเรื่อง ทางเลือกในการบริโภคเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม โดยมีแนวร่วมจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และองค์กรเครือข่ายสิ่งแวดล้อมเพิ่มเข้ามาในฐานะผู้บริโภค ซึ่งผลของการสัมมนาในครั้งนี้ ก่อให้เกิดกลุ่มผู้บริโภค 1 กลุ่ม และเป็นจุดเริ่มต้นของความร่วมมือระหว่างกลุ่มผู้ผลิตและผู้บริโภค

ในช่วงปี พ.ศ. 2537 เป็นปีที่ถือว่ามีความเข้มข้นในกระบวนการพัฒนาเกษตรกรรวมทางเลือกในทุกระดับ กล่าวคือ องค์กรเครือข่ายมีการทบทวนถึงกระบวนการในการพัฒนาและปัญหา อุปสรรคในการพัฒนาและการส่งเสริมการทำเกษตรรวมทางเลือก ตลอดจนได้มีการร่วมมือกับเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือกในระดับประเทศ ในเรื่องการอบรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในระดับเกษตรกร และในระดับของเจ้าหน้าที่ในเรื่องของงานข้อมูล การเผยแพร่และการณรงค์ งานด้านการตลาด และงานที่เกี่ยวข้องมาตรฐานของสินค้าเกษตรรวมทางเลือก

ต่อจากนั้นในเดือนเมษายน พ.ศ. 2538 เครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือกทั้ง 4 ภาค ได้มีการจัดสัมมนาเกษตรกรรวมทางเลือกครั้งที่ 2. ที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย โดยใช้ชื่อว่า “มหกรรมเกษตรและอาหารปลอดภัย บริโภคเพื่อชีวิต ผลิตเพื่อสิ่งแวดล้อม” ซึ่งเป็นการจัดต่อเนื่องจากการจัดสัมมนาเกษตรกรรวมทางเลือกครั้งแรก ทั้งนี้ในการจัดงานดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นว่า ระบบเกษตรกรรวมทางเลือกนั้นเป็นทางออกของเกษตรกรและสังคมไทย กล่าวคือ เป็นระบบเกษตรกรรวมที่ทำให้เกษตรกรและผู้บริโภคมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีความผูกพันและมีการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค จึงมีใช้เพียงแค่ผู้ซื้อและผู้ขายเท่านั้น จึงนับได้ว่าเป็นมิติใหม่ของแนวคิดทางการตลาดของสังคมไทย ในขณะที่เดียวกันการทำเกษตรรวมทางเลือกก็มีผลทำให้สิ่งแวดล้อมได้รับการฟื้นฟูให้ดีขึ้นจากระบบการผลิตที่คำนึงถึงระบบนิเวศน์

อย่างไรก็ตามในช่วงปลายปี พ.ศ. 2538 หลายองค์กรที่เป็นสมาชิกของกลุ่มเกษตรกรทางเลือกภาคเหนือต้องเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนงบประมาณขององค์กร รวมทั้งงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากการดำเนินงานของเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกก็หมดลงไปเช่นกัน จึงทำให้การดำเนินงานในโครงการต่าง ๆ เริ่มประสบปัญหา แต่ก็ยังคงมีกลุ่มแกนนำและการเชื่อมประสานกับสมาชิกและเครือข่ายในภาคอื่น ๆ ส่วนการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายก็ยังคงกิจกรรมที่สำคัญ ๆ เอาไว้ เช่น งานวิจัยระบบเกษตรที่สูง ซึ่งทำร่วมกับเครือข่ายทรัพยากร เครือข่ายชาวเขา และสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 1. งานด้านการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ซึ่งทำร่วมกับศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา และงานด้านการตลาด ซึ่งได้ทำร่วมกับเครือข่ายผู้บริโภคในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

ช่วงที่ 3 : การผลักดันนโยบาย (ระหว่างปี พ.ศ. 2539 – ปัจจุบัน)

การทำงานผลักดันทางด้านนโยบายที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรทางเลือกของเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกนั้น ได้ถูกดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องโดยผ่านทางเวทีการประชุมและการสัมมนาต่าง ๆ ทั้งในระดับภูมิภาคและในระดับประเทศ รวมทั้งมีการรณรงค์เผยแพร่ผ่านทางสื่อมวลชนในแขนงต่าง ๆ ด้วย แต่อย่างไรก็ตามในภายหลังได้มีการสรุปผลว่า การผลักดันทางด้านนโยบายผ่านทางเวทีการประชุมและสัมมนาในลักษณะดังกล่าวมีผลค่อนข้างน้อยในเชิงของนโยบาย และเกษตรกรไม่ได้มีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ ดังนั้นทางกลุ่มเกษตรกรและเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกจึงได้ตัดสินใจเข้าร่วมในการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันนโยบายร่วมกับสมาชิกรวมในช่วงต้นปี 2540 โดยมีข้อเรียกร้องให้รัฐบาลปรับเปลี่ยนแผนพัฒนาการเกษตรแห่งชาติ ให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ซึ่งได้มีการกำหนดแผนพัฒนาการเกษตรโดยเฉพาะการขยายพื้นที่เกษตรกรรมทั่วประเทศ หรือคิดเป็นประมาณ 25 ล้านไร่ เพื่อสร้างโอกาสให้กับกลุ่มเกษตรกรที่ยากจน จำนวนประมาณ 8 ล้านคน ให้มีรายได้เพียงพอจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในชนบทได้อย่างมั่นคง

ผลจากการเรียกร้องของสมาชิกรวม ซึ่งใช้ระยะเวลายาวนานถึง 99 วัน ส่งผลทำให้มีการนำเอาแผนพัฒนาการเกษตรแห่งชาติขึ้นมาทบทวน หลายโครงการที่ไม่สอดคล้องกับเกษตรกรรายย่อยได้ถูกตัดทิ้งออกไป และได้มีการเสนอโครงการขึ้นใหม่อีก 2 โครงการ คือ โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ซึ่งองค์กรประชาชนเป็นเจ้าของและรับผิดชอบการดำเนินการ สำหรับอีกโครงการหนึ่ง คือ โครงการสนับสนุนระบบการเกษตรยั่งยืนและเกษตรกรยากจน ซึ่งดำเนินการโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยทั้ง 2 โครงการมีวัตถุประสงค์ที่คล้ายคลึงกัน คือ ให้เกษตรกรรายย่อยสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนแบบครบวงจร ทั้งด้านการผลิต การแปรรูป การตลาด และมีองค์กรเกษตรกรที่เข้มแข็ง

สำหรับประเด็นหลักในการผลักดันทางค่านโยบายของกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก ในขณะนี้ ก็คือ การพยายามที่จะผลักดันให้รัฐบาลจัดสรรเงินงบประมาณ จำนวน 633 ล้านบาท ให้แก่ โครงการนำร่องเพื่อการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย โดยมีมูลนิธิเกษตรกรรวมยั่งยืน แห่งประเทศไทย ในฐานะที่เป็นตัวแทนของเกษตรกรและกลุ่มองค์กรเกษตรกร จะเป็นผู้ที่เข้ามาทำหน้าที่ ในการบริหารจัดการการใช้เงินงบประมาณดังกล่าวทั้งนี้เพื่อให้เกิดการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนของ ประเทศไทยดำเนินไปสู่ภาคแห่งการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมและชัดเจน

ลักษณะพื้นที่ที่ทำการศึกษา

2.3.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

เพื่อทำความเข้าใจถึงเหตุการณ์ที่สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อระบบการผลิต ตั้งแต่ช่วงที่มีการก่อตั้ง ชุมชนจนถึงปัจจุบัน โดยแบ่งระบบการเกษตรของชุมชนออกเป็นยุค คือ ยุคที่ชุมชนทำการผลิตเพื่อยังชีพ ยุคที่ชุมชนเริ่มทำการผลิตเพื่อขายแต่ยังใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน ยุคที่ชุมชนทำการเกษตรแผนใหม่อย่างเข้ม ข้น และยุคปัจจุบันซึ่งเป็นยุคที่ชุมชนกลับสู่ระบบเกษตรทางเลือก อย่างไรก็ตามในสภาพความเป็นจริง แล้ว พัฒนาการการผลิตของชุมชนในยุคต่าง ๆ มิได้ตัดช่วงเป็นยุค ๆ แต่จะมีความสัมพันธ์ของการผลิต ของแต่ละยุคคาบเกี่ยวกัน การแบ่งยุคคงเป็นเพียงชี้ให้เห็นจุดเน้นที่เกิดเป็นความแตกต่างของระบบการ ผลิตแต่ละยุค ภายใต้การค้นรื้อต่อสู้ เพื่อความอยู่รอด จากวิกฤติการณ์ปัญหาในยุคต่าง ๆ ดังรายละเอียด ดังนี้

1. ยุคที่ชุมชนทำการผลิตเพื่อยังชีพ อยู่ในช่วงตั้งหมู่บ้านจนถึงช่วงปลายปี พ.ศ. 2480 บรรพบุรุษรุ่นบุกเบิกหมู่บ้าน ที่อพยพหนีภัยสงคราม จากการต่อสู้เพื่อขับไล่พม่าออกจากอาณาจักรล้าน นา ที่ได้เข้ามาจับจองที่ดินทำกิน และตั้งถิ่นฐานถาวรอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่ทา ไม่น้อยกว่า 200 ปีที่ผ่านมา ได้จับจองที่ดินเพื่อสร้างบ้านและบุกเบิกที่นาเพื่อปลูกข้าวไว้บริโภค รวมทั้งได้ร่วมกันสร้าง ระบบเหมืองฝายเพื่อทำการเกษตร เนื่องจากการบุกเบิกที่นา และขุดสร้างเหมืองฝายที่ต้องใช้แรงงานใน ครวเรือนและญาติพี่น้องช่วยกัน จึงเป็นงานที่ยากลำบาก เป็นลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เช่น การขุดสร้าง เหมืองฝายท่าม่อน ที่ต้องระดมสมาชิกถึง 159 คน เพื่อนำมาใช้ในที่นาประมาณ 300 กว่าไร่ โดยขุดจาก บ้านท่าม่อนถึงบ้านห้วยทราย ระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร ใช้เวลาทั้งหมด 3 พ้อแคว้น(กำนัน 3 คน) ผลผลิตที่ได้รับแต่ละปีจะไม่เพียงพอต่อการบริโภค ชาวบ้านจึงต้องปลูกข้าวไร่เสริมในที่ดอนตามเชิงเขา นอกจากปลูกข้าวเพื่อบริโภคแล้วชาวบ้านยังปลูกฝ้าย ปลูกยาสูบ ไม้ผล และพืชสวนครัว ตามหัวไร่ปลาย นา อีกทั้งยังอาศัยป่าล้อมรอบหมู่บ้านที่อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหาร และตัดไม้ไผ่มาทำเครื่องจักสาน ตัดไม้ต่าง ๆ มาสร้างบ้านเรือนและล่าสัตว์ป่า เช่น หมูป่า อีเก้ง กวาง ไก่ป่า ฯลฯ มาเป็นอาหาร ผลผลิตที่ เหลือจากการยังชีพ ชาวบ้านจะนำมาแลกเปลี่ยน หรือ ขายเพื่อได้เงินสดมาซื้อของที่จำเป็น เช่น เกลือ

ของป่า ซึ่งเป็นผลผลิตส่วนหนึ่งที่ชาวบ้านจะต้องเก็บไว้เพื่อมาส่งส่วยแก่เจ้าครองนครเชียงใหม่ โดยมีผู้นำชาวบ้าน ซึ่งมีขมิ้นเป็นหัวหน้าและหมื่นเป็นผู้รวบรวมจัดส่งให้แก่เจ้าครองนคร

ในช่วงปี 2443 หลังจากที่รัฐบาลกรุงเทพฯ ได้ดำเนินการปฏิรูปการปกครอง ได้ผนวกอาณาจักรล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลเทศาภิบาล รัฐบาลได้ยกเลิกการชำระภาษีด้วยผลผลิตและการเกณฑ์แรงงานมาเป็นการเก็บเงินปีละ 4 บาท ซึ่งชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “ค่าหัว” ส่งผลกระทบให้ระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านแม่ทา รวมทั้งบ้านป่านอดเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเงินตรามากขึ้น

ในยุคนี้ นอกจากรัฐบาลกรุงเทพฯ จะเรียกเก็บเงินภาษีแทนการเกณฑ์แรงงานแล้ว ยังให้สัมปทานทำป่าไม้ใกล้หมู่บ้าน ทั้งด้านทิศตะวันตกและตะวันออกแก่บริษัทเอกชนถึง 2 ครั้ง ครั้งแรก ให้สัมปทานแก่บริษัทบอมเบย์ จำกัด ซึ่งขอสัมปทานตัดไม้บริเวณป่าขุนแม่ทา แขวงเชียงใหม่ พร้อมกับป่าแม่ตึง ป่าแม่ตึบ แม่สาน แขวงลำพูน ป่าแม่หวก ป่าแม่เมาะ ป่าแม่ลวด แม่ทราย ป่าแม่สุข แขวงเมืองลำปาง และป่าแม่จ้าย แขวงเชียงใหม่ ระหว่างปี พ.ศ. 2444-2451 และได้ขอต่อสัญญาอีก 6 ปี (ขมัย โฉม สุนทรสวัสดิ์ 2524) และครั้งที่ 2. กรมป่าไม้ได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนที่ลำปางเหมาทำไม้ลำปาง (ขมัย โฉม สุนทรสวัสดิ์ 2524) คือ การทำไม้ที่ตัดโค่นไว้แล้วในป่าสัมปทานภาคที่ปิด และในป่าที่หมดอายุสัมปทานแล้ว กรมป่าไม้ได้อนุญาตให้ทำไม้ลำปางในปี พ.ศ. 2444 และยกเลิกการอนุญาตในปี พ.ศ. 2470 เพราะเห็นว่าพ่อค้าพื้นเมืองมักทำไม้ลำปางโดยลักลอบตัดฟันไม้สักผสมเป็นไม้ลำปาง

กล่าวโดยสรุป การเรียกเก็บเงินค่าแรงงานแทนเกณฑ์ปีละ 4 บาท และการให้เอกชนสัมปทานป่า 2 ครั้ง ในเขตป่าของหมู่บ้านในตำบลแม่ทา แม้จะทำให้ระบบเศรษฐกิจที่ใช้เงินตรามากขึ้น แต่ระบบการเกษตรของชาวบ้านป่านอดในช่วงนี้ยังคงทำการเกษตรเพื่อบริโภค ผลผลิตที่ทำการแลกเปลี่ยนหรือซื้อขายกันส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นผลผลิตจากป่า มีบางกรณีที่ตัดขายที่ดินของตน และมีรายได้จากการเป็นลูกจ้างให้บริษัทสัมปทาน

2. ยุคที่ชุมชนเปลี่ยนผ่านสู่ยุคผลิตเพื่อขาย (ช่วงปี 2490 – 2510)

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา มีเหตุการณ์ที่สำคัญเกิดขึ้นในเขตหมู่บ้านหลายประการ ที่ส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตของหมู่บ้าน เข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย คือ หลังจากที่มีการสัมปทานทำไม้ลำปางยุติลงได้ 2-3 ปี โรงบ่มใบยาสูบแห่งแรก ในเขตนี้ก็เริ่มเปิด ดำเนินกิจการโรงบ่มใบยาสูบที่บ้านท่าชมพู (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน) และในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน ครูเทพ และ ครูผินครูโรงเรียนบ้านป่าละซึ่งเป็นสามี ภรรยากันได้ลงทุนสร้างโรงบ่มใบยาสูบที่บ้านป่าละ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้านป่านอด ซึ่งช่วงนี้ชาวบ้านจึงได้ขยายพื้นที่ปลูกยาสูบเพิ่มมากขึ้น จากเดิมที่เคยปลูกไว้บริโภคของพันธุ์ที่ใช้ปลูกขายก็ยังคงเป็นพันธุ์พื้นเมือง โดยในปีแรก ๆ ขายใบยาสดได้ กิโลกรัมละ 1.40 บาท ต่อมาราคาลดลงอยู่ในช่วงกิโลกรัมละ 30 สตางค์ ถึง 1.20 บาท

ในปี 2500 บริษัทเอกชนที่ลำปาง ซึ่งรับช่วงสัมปทานตัดไม้หมอนและไม้พื้นรถไฟต่อจาก การรถไฟแห่งประเทศไทย ได้เข้ามาสัมปทานทำไม้หมอนรถไฟ ในเขตห้วยหก ในเขตทาตู หมู่ที่ 1. ต. ทา

ปลาดุก เริ่มมาถึงบริเวณห้วยละและ และ ห้วยเหี้ย ทำมาได้ 3 ปี บ้านแม่บอน หมู่ 2 ต. แม่ทา ได้ทำการคัดค้าน ในช่วงนั้นพ่อหลวงทา และพ่อหลวงสม (พ่อของพ่อหลวงเป้ง) เป็นผู้รับซื้อท่อนละ 7 บาท นำไปขายได้ 9 บาท มีป่าไม้ชื่อ นายจรรยา เป็นผู้มาตีตราไม้ ผู้รับเหมาประมูลซื้อนายสง เป็นลูกอธิบดี

หลังจากการสัมปทานทำให้ไม้หอมรถไฟยุติลง ชาวบ้านหันมาปลูกยาสูบเพิ่มมากขึ้น แต่ปลูกได้เพียง 2-3 ปี โรงบ่มใบยาสูบของครุเทพครุผินต้องเลิกกิจการ เพราะประสบปัญหาการขาดทุน จนเกิดปัญหาเตาบ่มไม่มีเงินจ่าย ชาวบ้านได้ส่งตัวแทนไปพบ สส. ในที่สุดครุเทพครุผิน คิดขายเตาบ่มใบยา ในราคา 2 แสนบาทให้บริษัทอินทนนท์ เมื่อประสบปัญหาเรื่องยาสูบราคาตกต่ำ ชาวบ้านก็ได้หันมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์พื้นเมืองขายให้พ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อในหมู่บ้าน

กล่าวโดยสรุป วิธีการดำรงชีพของชุมชนบ้านป่านอดในยุคนี้ก็ยังคงปรับตัวต่อเนื่องจากช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา วิธีการผลิตลำหลังของชาวบ้านในยุคนี้ยังคงเป็นการผลิตสิ่งของที่จำเป็น เพื่อบริโภคหรือใช้เองเป็นหลัก การตั้งเตาบ่มใบยา และการสัมปทานทำไม้หอมรถไฟในเขตบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้าน ได้ส่งผลกระทบให้ชาวบ้านก้าวสู่การผลิตเพื่อขาย มีการค้าขายกับภายนอกมากขึ้น ถือว่ายุคนี้เป็นช่วงระยะผ่านที่ชุมชนได้ก้าวสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย เกี่ยวข้องกับระบบตลาดภายใต้อิทธิพลของระบบทุนนิยมมากขึ้นตามลำดับ

3. ยุคที่ชุมชนทำการเกษตรแผนใหม่อย่างเข้มข้น (ช่วงปี 2510 – 2530)

ในยุคนี้ อยู่ในช่วงระยะเวลาที่รัฐบาลได้เริ่มดำเนินนโยบายอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า ขยายการส่งสินค้าเกษตรกรรมมากยิ่งขึ้น โดยรัฐบาลหันมาส่งเสริมให้ชาวบ้านทำการเกษตรแผนใหม่ โดยเฉพาะทางภาคเหนือ พืชพาณิชย์เพื่อการส่งออกที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกได้แก่ ข้าว กระเทียม หอมแดง หอมหัวใหญ่ และยาสูบ เป็นต้น

บ้านป่านอด เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายดังกล่าว โดยนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 บริษัทอินทนนท์ ที่ซื้อโรงบ่มจากครุเทพครุผิน ได้เข้ามาดำเนินการสร้างเตาบ่มเพิ่มขึ้น 21 เตา สำหรับชาวบ้านปลูกยาสูบในลักษณะการทำเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน (Contract Farming) โดยบริษัท จะเป็นผู้จัดหาปัจจัยการผลิตทั้งพันธุ์ ปุ๋ย ยา และรับซื้อในราคาที่ประกันไว้กับเกษตรกร การปลูกยาสูบในช่วงนี้บริษัทได้นำเอาพันธุ์เวจนิย ซึ่งเป็นสายพันธุ์ใหม่ มาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูก เมื่อเก็บใบยาสูบส่งให้เตาบ่มหมดแล้วบริษัทจะหักค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่บริษัทจ่ายให้เกษตรกร แล้วจึงจ่ายเงินส่วนที่เหลือให้เกษตรกร

การจ่ายเงินล่าช้า ไม่ตรงเวลาที่นัดหมาย และระบบการคัดเกรดใบยาสูบที่มีมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ชาวบ้านปลูกยาสูบกับบริษัทอินทนนท์ลดลง และหันไปปลูกพืชพาณิชย์ประเภทอื่น ที่บริษัท ธุรกิจการเกษตรต่าง ๆ อพยพกันเข้ามาส่งเสริม เช่น จิง กระเจียบ มันอะลู อ้อย ถั่วลิสง เต้า ถั่วฝักยาว เป็นต้น แต่ปลูกได้ไม่นานก็เลิกไป เพราะชาวบ้านถูกเอารัดเอาเปรียบจากบริษัท

ชาวบ้านบางส่วนจึงหันมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์พื้นเมือง ประมาณปี 2513 เกษตรตำบล ได้นำเอา ถั่วลิสงพันธุ์ไทนานมาทดลองปลูก ปรากฏว่าได้ผลดีกว่า ปลูกได้ปีละ 2 ครั้ง ราคาถั่วพันธุ์ไทนานราคาดีกว่า

พันธุ์พื้นเมือง ประกอบกับบริษัทอินทนนท์ก็ได้ยุติการรับซื้อใบยาสูบ จึงทำให้ชาวบ้านหันมาปลูก ถั่ว
ลิสพันธุ์ไทนานเกือบทุกหมู่บ้าน

ในปี พ.ศ. 2518 บริษัทไทยแอมยาสูบ จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทธุรกิจการเกษตรข้ามชาติ ได้ขอซื้อโรง
บ่มใบยาสูบต่อจากบริษัทอินทนนท์ ได้ชักชวนส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนีย โดยรับซื้อ
ในราคาที่สูงจากเดิม เกษตรกรต่ำสุดจากเดิมราคากิโลกรัมละ 1.40 บาท เป็น 2.40 บาท การปลูกยาสูบกับ
บริษัทไทยแอม ในช่วงยุคนี้เป็นการปลูกที่ใช้ทุนมากกว่ายุคก่อน ๆ เพราะนอกจากใช้ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเร่ง
และปุ๋ยฝังเพื่อเพิ่มผลผลิตแล้วยังต้องลงทุนซื้อหรือบางรายจ้างรถไถพรวนปรับพื้นที่ ประกอบกับในปีนี้
(2518) ธนาคารเพื่อการเกษตรและ สหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ได้เข้ามาปล่อยเงินกู้ให้ชาวบ้าน ซึ่งถือเป็น
สถาบันการเงินที่เข้ามากระตุ้นและเร่งให้ชาวบ้านทำการเกษตรแผนใหม่อย่างเข้มข้นอีกทางหนึ่ง ปัจจุบัน
สมาชิก 90 % เป็นลูกค้า ธกส. มีจำนวน 30 กว่ากลุ่มในตำบลแม่ทา

ในปี 2519- 2520 หลังจากเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ขบวนการเคลื่อนไหวของภาคเหนือ ใน
รูปสหพันธ์ฯ ที่ถูกเรียกว่าคอมมิวนิสต์ ได้มีผู้นำชาวบ้านและนักศึกษาจำนวนหนึ่งเข้ามาตั้งแคมป์อยู่ใน
ห้วยในป่าด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน มีชาวบ้านในตำบลแม่ทาทหลายคนเข้าร่วมขบวนการดังกล่าว ใน
ขณะเดียวกันทางราชการได้ส่งเกษตรตำบลเข้ามาประชุมที่วัดห้วยทราย ในสมัยพ่อสุคำเป็นกำนัน ต. แม่
ทา มีสมาชิกเข้าร่วม 100 กว่าคน โดยราชการสนับสนุนเงินกู้ยืมจำนวน 2 แสนบาท จัดเป็นกลุ่มย่อย กลุ่ม
ละ 20 คน ให้มีหัวหน้ากลุ่ม 1 คน

ในปี 2524 เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล ได้นำข้าวพันธุ์ ก.ข. 6 มาแนะนำส่งเสริมชาวบ้านปลูก และได้
รับการยอมรับจากชาวบ้านมาก เพราะให้ผลผลิตสูงกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมือง ผลผลิตเฉลี่ย ประมาณ 70-80
ถัง/ไร่ แต่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี ในขณะเดียวกันในปีนั้นกำนันแสง กำนันตำบลทาปลาดุกได้รับโควตาข้าวโพดฝัก
อ่อนจากบริษัทธุรกิจการเกษตร ซึ่งผลิตผลไม่กระป๋องส่งออกเริ่มเข้ามาชักชวนชาวบ้านในเขตตำบลแม่
ทา ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนขายให้ตนเองในราคารับประกัน กิโลกรัมละ 20 บาท รวมทั้งให้สินเชื่อ ปุ๋ย ยา
และเมล็ดพันธุ์ สำหรับบ้านป่านอด น้อยสาน วงศ์สุดใจ เป็นคนแรกที่นำมาปลูก ได้ผลดี ชาวบ้านเริ่ม
เลียนแบบขยายเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จน ข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของบ้านป่านอด เรื่อยมาจนถึง
ปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุป ในยุคนี้วิถีชีวิตชาวบ้านเริ่มขึ้นอยู่กับสถานะของตลาด และปัจจัยที่มาจากภายนอก
ชุมชน ระบบการผลิตจึงเปลี่ยนจากการทำมาหากินเป็นการทำมาค้าขายมีการใช้ทุน ในการเกษตรอย่าง
เข้มข้น โดยมีส่วนราชการและสถาบันการเงิน อย่างเช่น ธกส. เป็นตัวเร่งเร้า พร้อมทั้งการขยายตัวของ
ภาคธุรกิจการเกษตรที่รุกเข้าสู่หมู่บ้าน โดยที่ผู้นำเป็นกลไกในการส่งเสริมควบคู่กับเจ้าหน้าที่ของทางราช
การ แม้จะมีพืชที่ไหลเวียนเข้าสู่หมู่บ้านแต่พืชเศรษฐกิจหลักก็ยังคงเป็นยาสูบและข้าวโพดฝักอ่อน

4. ยุคที่ชุมชนกลับสู่ระบบเกษตรทางเลือก (2530 – ปัจจุบัน)

ในยุคนี้ อยู่ในช่วงเวลาที่เกี่ยวกับการทำการเกษตรแผนใหม่อย่างเข้มข้น โดยเฉพาะยาสูบ และข้าวโพดฝักอ่อน ในขณะเดียวกันได้มีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ได้เรียนรู้เข้าใจสภาพปัญหา และผลกระทบของเกษตรแผนใหม่ที่นอกจากจะก่อให้เกิดปัญหาด้านทุนสูง ราคาผลผลิตตกต่ำไม่แน่นอน ยังส่งผลต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม จึงหันเข้ามาสู่การทำเกษตรทางเลือกในรูปแบบเกษตรผสมผสาน

โดยในปี 2529 โครงการพัฒนาชนบทอำเภอสันกำแพง ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาศึกษาชุมชน และทำงานพัฒนาในเขตตำบลแม่ทา โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชาวบ้านพึ่งตนเองผ่านกระบวนการรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โคนเริ่มดำเนินงานที่บ้านป่านอด เป็นหมู่บ้านแรก โดยเริ่มทำกิจกรรมสนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในปี 2530 และจากการศึกษาชุมชนได้พบว่ามีชาวบ้านบางครอบครัวพยายามหาทางออกของตนเองโดยการทำเกษตรผสมผสาน โดยเฉพาะครอบครัวของนายภัทร ทางโครงการฯ จึงได้สนับสนุนให้ชาวบ้านทำการเกษตรในลักษณะดังกล่าว โดยมีกรณีของนายภัทรเป็นตัวอย่าง ปัจจุบันมีสมาชิกที่กลับมาทำเกษตรทางเลือกประมาณ 30 กว่าครอบครัว ทั้งระบบไร่สวนผสม ระบบที่ดอน เกษตรผสมผสานในพื้นที่ราบ การปลูกพืชปลอดสารเคมี ควบคู่ไปกับการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว เป็นต้น นอกจากนี้ชุมชนบ้านป่านอดและอีกหลาย ๆ หมู่บ้านในเขตตำบลแม่ทา ยังได้ร่วมกันศึกษาหารูปแบบวิธีการ ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนร่วมกัน เพื่อหวังจะให้ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหาร และเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการผลิตของชุมชน

2.3.2 สภาพทั่วไปในปัจจุบัน

ชุมชนแม่ทาดังอยู่ที่ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ประมาณ 47,208 ไร่ หรือประมาณ 128.3 ตารางกิโลเมตร เป็นตำบลที่อยู่ห่างไกลจากกิ่งอำเภอแม่ออน อยู่ในเขตติดต่อตำบลทาปลาดุก อ. แม่ทา จ. ลำพูน พื้นที่ร้อยละ 80 เป็นพื้นที่หุบเขา ล้อมรอบไปด้วยภูเขาในระดับความสูงประมาณ 500 เมตร จากระดับน้ำทะเล พื้นที่เหมาะสมสำหรับการทำการเกษตร ลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา ทอดยาวตามทิศเหนือ-ใต้ โดยมีเทือกเขาฝิปันน้ำล้อมรอบ เป็นที่กำเนิดห้วยเล็ก ๆ หลายสายที่ไหลมารวมกันเป็นลำน้ำแม่ทา ถือว่าเป็นสายเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชนแม่ทาส่วนการตั้งบ้านเรือน จะเรียงรายตามแนวถนนซึ่งทอดตัวเป็นแนวเดียวกันกับแอ่งที่ราบระหว่างหุบเขา การปกครองแบ่งเป็น 7 หมู่บ้าน ครัวเรือนรวมประมาณ 1,367 ครัวเรือน

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่ รายได้จากภาคเกษตรมีพื้นที่ถือครองโดยเฉลี่ยครอบครัวละ 3 ไร่ อาชีพหลักก็จะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนตลอดทั้งปี ส่วนอาชีพรองคือ ทำนา จะทำในช่วงฤดูฝน (มิถุนายน – กรกฎาคม)เท่านั้น ชาวบ้านส่วนมากนิยมปลูกข้าวไว้กินเอง พื้นที่เป็นต้นาสลับข้าวโพด ชาวบ้านในหมู่ 2 , 3 และ 5 จะปลูกผักปลอดสารพิษและทำไร่นาสวนผสม

ปัญหาที่พบภายในชุมชนประกอบไปด้วย ปัญหายาเสพติดที่เยาวชนในท้องถิ่นติดยาบ้า ปัญหาเยาวชนไม่กลับคืนถิ่น โดยการออกไปขายแรงงานข้างนอก ปัญหากรรมสิทธิ์ในที่ดิน อันเนื่องมาจากการประกาศเขตป่าสงวนและป่าอุทยาน ทับที่ทำกินของชุมชนเป็นต้น

2.3.3 การพึ่งตนเองและการพัฒนาของชุมชน

ชุมชนแม่ทาในอดีตเป็นชุมชนที่สังคมถูกกลืน ถูกปิดบังล้าหลัง มีความสัมพันธ์กับรัฐน้อยมาก เหมือนกับชุมชนที่อยู่เขตรอบนอกทั่วไป ซึ่งอยู่ห่างไกลจากศูนย์อำนาจรัฐ การพึ่งตนเองดูเหมือนจะเป็นคำตอบเดียวที่ชุมชนพึงได้รับ และมีการรวมตัวต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงของสังคมข้างนอกที่ล้นหลามเข้ามาในชุมชนดูเหมือนจะเป็นภาระใหญ่ ที่ชุมชนจะต้องขบคิดและเรียนรู้มาโดยตลอด ซึ่งสิ่งนี้เองส่งผลให้ชุมชนแม่ทาเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง พึ่งตนเองและสามารถพัฒนาตนเองได้ โดยตัวชุมชนได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอก อาศัยภูมิปัญญาของชุมชน ทั้งยังด้วยวิธีการลองผิดลองถูกและการจัดการของชุมชน โดยร่วมกันพัฒนาและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน

หลักเกณฑ์ในการวัดความเข้มแข็งและความสามารถในการพึ่งตนเองชุมชนนั้น ใช้หลักเกณฑ์ของ TERMS เป็นตัวชี้วัดความสามารถของชุมชน ซึ่งมีคุณสมบัติ ดังต่อไปนี้

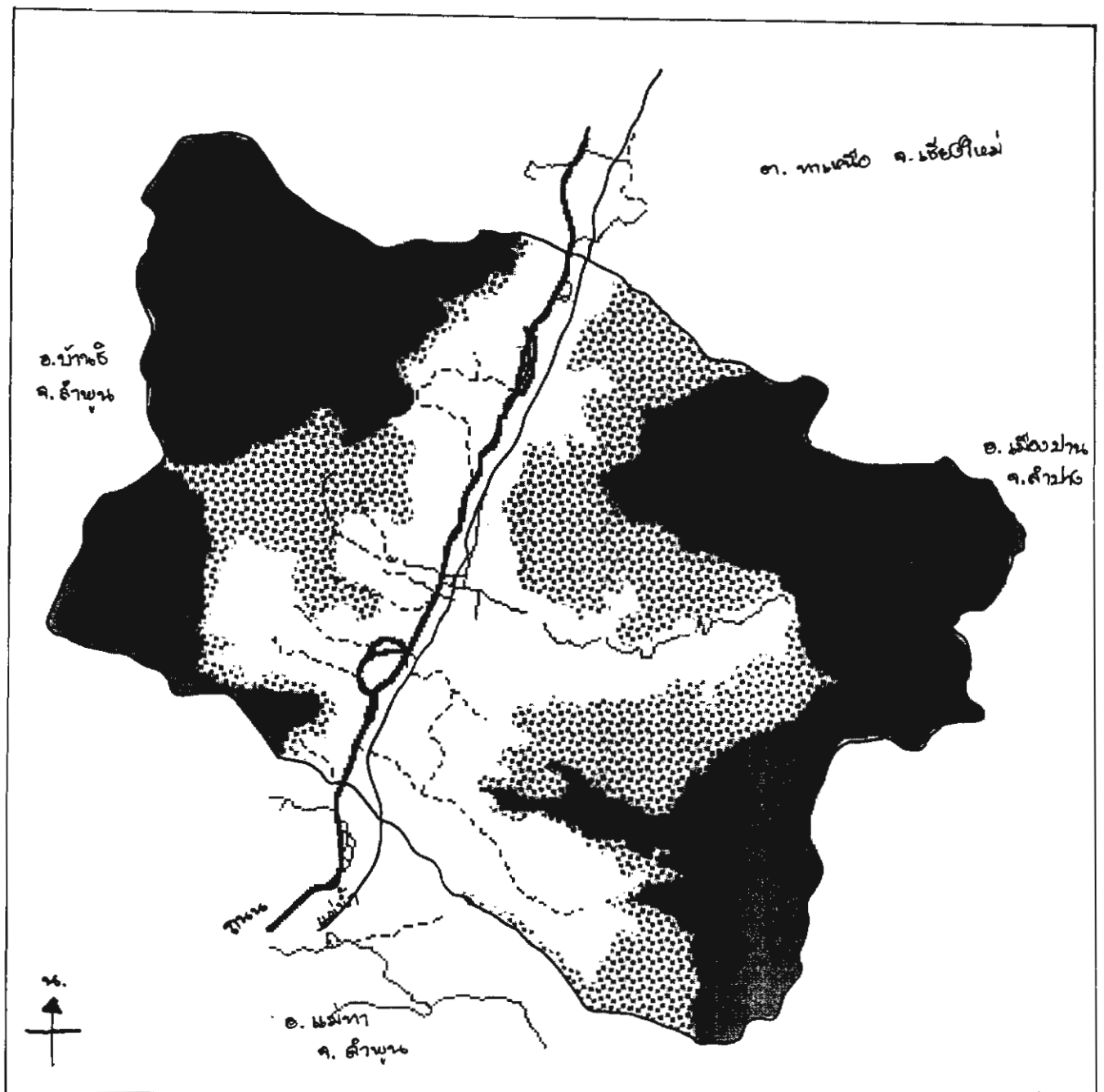
- ① ด้านเทคโนโลยี ระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นการจัดการสรรจัดการน้ำเพื่อให้ในการเกษตรของชุมชน และเป็นอีกเทคโนโลยีที่เกิดจากการใช้ภูมิปัญญาของชุมชนในการจัดการแปรรูปทรัพยากรในท้องถิ่นที่มีอยู่ เช่น การใช้ดินดำทำเชรามิก การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร (มะม่วงคอง, กระเทียมคอง และลำไยแห้ง เป็นต้น) ซึ่งเป็นเทคโนโลยีที่มาจากกระบวนการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน
- ② ด้านเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่และฐานะของชุมชนอยู่ในเกณฑ์ดีพอสมควร เศรษฐกิจของชุมชนขึ้นอยู่กับผลิตผลทางการเกษตร ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกข้าวโพดฝักอ่อน เพราะได้ผลผลิตเร็วสามารถปลูกได้ทั้งปีและมีการรับรองของตลาดที่แน่นอน ชาวบ้านจะมีรายได้เสริมจากการเลี้ยงวัวเนื้อไว้ขาย โดยให้วัวกินเปลือกข้าวโพดเป็นอาหาร ช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขายวัวเนื้อ ชาวบ้านหันมาทำไร่นาสวนผสม ซึ่งเป็นการเน้นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนไปพร้อมกับการผลิตเพื่อขาย และสามารถลดการพึ่งพิงภายนอกได้ เนื่องจากพืชที่ปลูกในไร่นาสวนผสมส่วนใหญ่ สามารถนำมาบริโภคในครัวเรือนได้ จึงทำให้ลดรายจ่ายในการซื้อสินค้าในการบริโภคลงไปได้มาก ผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคซึ่งมีหลากหลายชนิดก็สามารถขายทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ผลผลิตที่ได้ซึ่งมีหลากหลายชนิดนั้น ทำให้ลดความเสี่ยงจากราคาและตลาด เนื่องจากมีผลผลิตจากพืชหลายชนิดที่สามารถทดแทนกันได้ และพืชเหล่านี้บางชนิดเป็นพืชล้มลุกที่ปลูกหมุนเวียนกันไป การทำกิจกรรมไร่นาสวนผสมจะมีผลผลิตออกขายตลอดเวลา จึงทำให้มีรายได้เพียงพอต่อการซื้อสินค้าเพื่ออุปโภคและบริโภค มีเงินเหลือพอสำหรับการออมทรัพย์หรือลงทุนอื่น ๆ จึงไม่มีความจำเป็นต้องไปกู้เงินหรือเป็นหนี้ใคร

- ③ ด้านทรัพยากร มีการจัดการ การใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ โดยจากการจัดตั้ง กลุ่มกองทุน และกลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้นมากมายเช่น กองทุนวัว/ควาย กองทุนข้าวสาร กลุ่มผักปลอดสารพิษ เป็นต้น โดยที่กลุ่มกิจกรรมและกองทุนต่าง ๆ นี้ ขึ้นตรงกับเครือข่ายคณะกรรมการแม่ทา ซึ่งให้เห็นถึงการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่ผ่านผู้นำที่มีความรู้ความสามารถที่จะสามารถทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้
- ④ ด้านจิตใจ ชุมชนมีการรวมตัวกันเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่าชุมชนสามารถรวมตัวได้อย่างเข้มแข็งจากการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ที่กลุ่มกิจกรรมนั้น ๆ กำหนดขึ้น เช่น กลุ่มกิจกรรมแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ก็จะรวมตัวกันเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหาผลผลิตที่ตลาดไม่ต้องการ มีปริมาณมากเกินไป และผลผลิตราคาตกต่ำ เป็นต้น
- ⑤ ด้านสังคมและวัฒนธรรม ชุมชนมีวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อที่สืบทอดกันมานาน ประเพณีเดือน 9 เหนือ (มิถุนายน) พิธีเสื้อบ้าน การเลี้ยงผีผาย โดยจะเลี้ยงในวันที่นัดแนะกันซ่อมแซม คูแถมเหมืองผายในแต่ละปี ก่อนจะปล่อยน้ำเข้าเหมือง การเลี้ยงผีผายมีจุดประสงค์เพื่อบนบานให้ผีผายช่วยดูแลรักษาเหมืองผายไม่ให้เสีย ให้ขุดง่ายและปลูกข้าวได้ผลดี การเลี้ยงผีผายช่วยให้คนที่ร่วมลอกเหมืองได้ผ่อนคลาย เพราะจะต้องใช้แรงงานมาก จะเห็นได้จากประเพณีต่าง ๆ ที่ยังสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในชุมชน ซึ่งดูได้จากการช่วยเหลือกันโดยมีการขอแรงในงานประเพณีของชุมชน คนในชุมชนจะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เพราะคนในชุมชน ถือเสมือนว่าพวกตนเป็นพี่น้องเครือญาติกัน ชุมชนมีวัฒนธรรมความเชื่อที่สืบทอดกันมานาน ถือเป็น กลไกหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมีความพร้อมและความสามารถที่จะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

2.3.4 ลักษณะเด่นของชุมชน

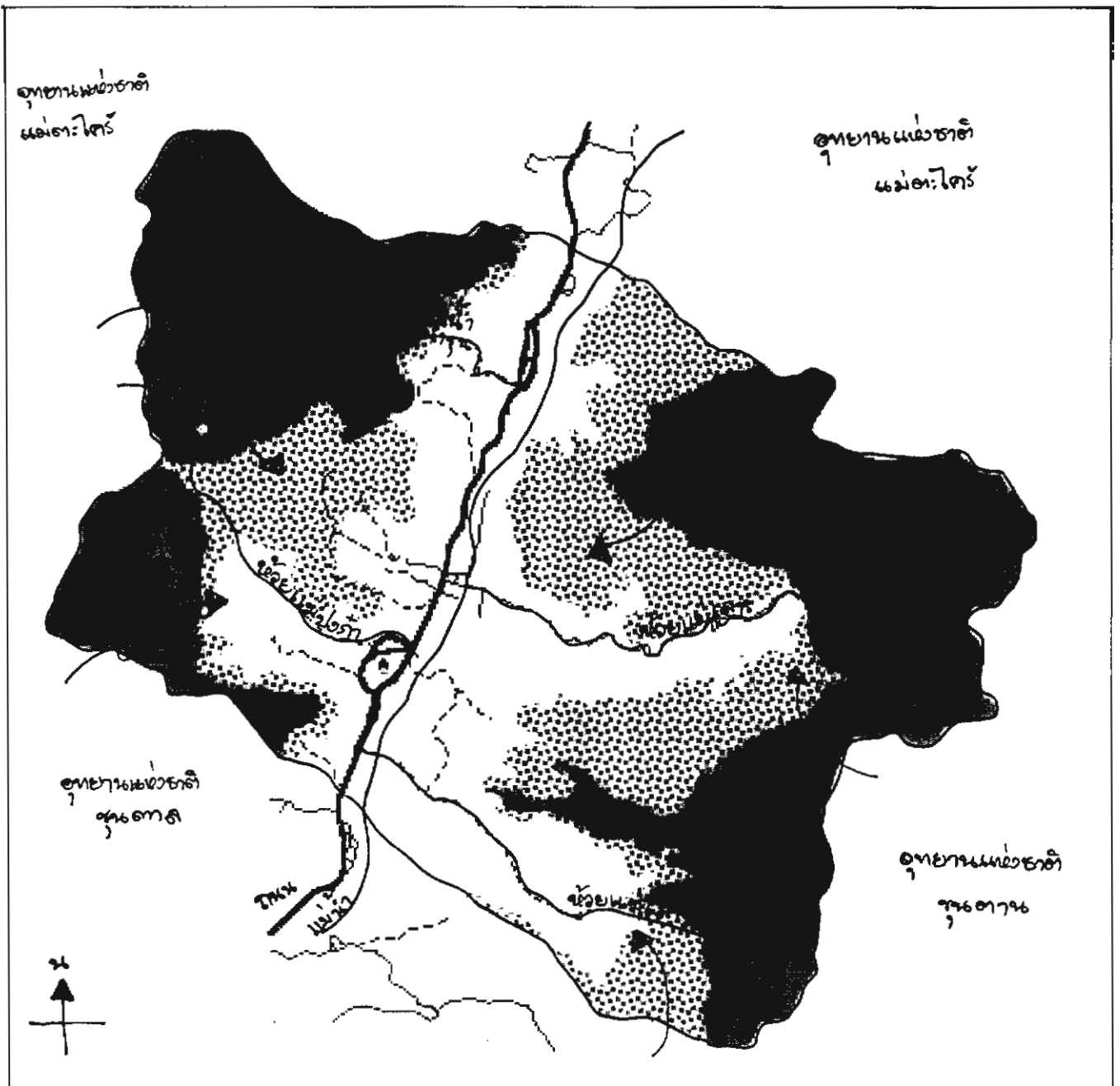
- ① เครือข่ายคณะกรรมการกลางแม่ทา ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มต่าง ๆ ขึ้น เพื่อการพัฒนาและแก้ไขปัญหาตามเป้าหมายของกลุ่มนั้น ๆ โดยทุกกลุ่มจะขึ้นตรงต่อคณะกรรมการกลางของเครือข่าย คณะกรรมการกลางแม่ทา ซึ่งในแต่ละกลุ่มก็จะสามารถร่วมกันแสดงความคิดเห็น กำหนดแผนและนโยบายร่วมกับการพัฒนาชุมชน ซึ่งได้รับการสนับสนุนและการช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งในเรื่องของแนวคิด และการงบประมาณ เครือข่ายคณะกรรมการกลางแม่ทานี้ สามารถมีอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐหรือสภาตำบลได้ ซึ่งนั่นก็หมายถึงชุมชนสามารถที่จะกำหนดทิศทางการพัฒนาและความเป็นไปของชุมชนได้
- ② การจัดการป่าไม้ ชุมชนมีความต้องการที่จะอนุรักษ์ต้นน้ำและทรัพยากรป่าไม้ เพราะชุมชนตระหนักถึงประโยชน์ของป่าและต้นน้ำ เนื่องจากชุมชนเคยได้รับบทเรียนในอดีตของการตัดไม้ทำลายป่า ส่งผลให้เกิดการขาดแคลนน้ำเพื่ออุปโภคและบริโภค ฉะนั้น ชุมชนในท้องถิ่นจึงได้

- เกิดการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งจะทำอย่างไรชุมชนถึงจะอยู่กับป่าได้ตลอดไป
- ③ ผักปลอดสารพิษ การปลูกผักปลอดสารพิษที่ชาวบ้านได้เทคโนโลยีจากการเรียนรู้ภายใน ซึ่งใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ได้ผ่านประสบการณ์ที่ได้รับผลกระทบจากการใช้สารเคมี ยาปราบศัตรูพืชที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของชาวบ้าน จากผลกระทบที่ได้รับนี้จึงนำมาซึ่งการปรับปรุงและประยุกต์ใช้จนประสบความสำเร็จในการปลูกผักปลอดสารพิษ
- ④ เกษตรผสมผสาน เป็นการพัฒนาฟาร์มไร่ สวนผสมผสานให้มีการปลูกพืชผัก และไม้ผลยืนต้นหลากหลายชนิด รวมกันในพื้นที่หนึ่ง ๆ มีการเลี้ยงสัตว์อยู่ในฟาร์มประกอบการ เน้นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนไปพร้อมกับการผลิตเพื่อขาย และสามารถลดการพึ่งพิงภายนอกได้ในระดับสูง และมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความสุขที่ได้ทำเกษตรเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อมพร้อมกันในชุมชน

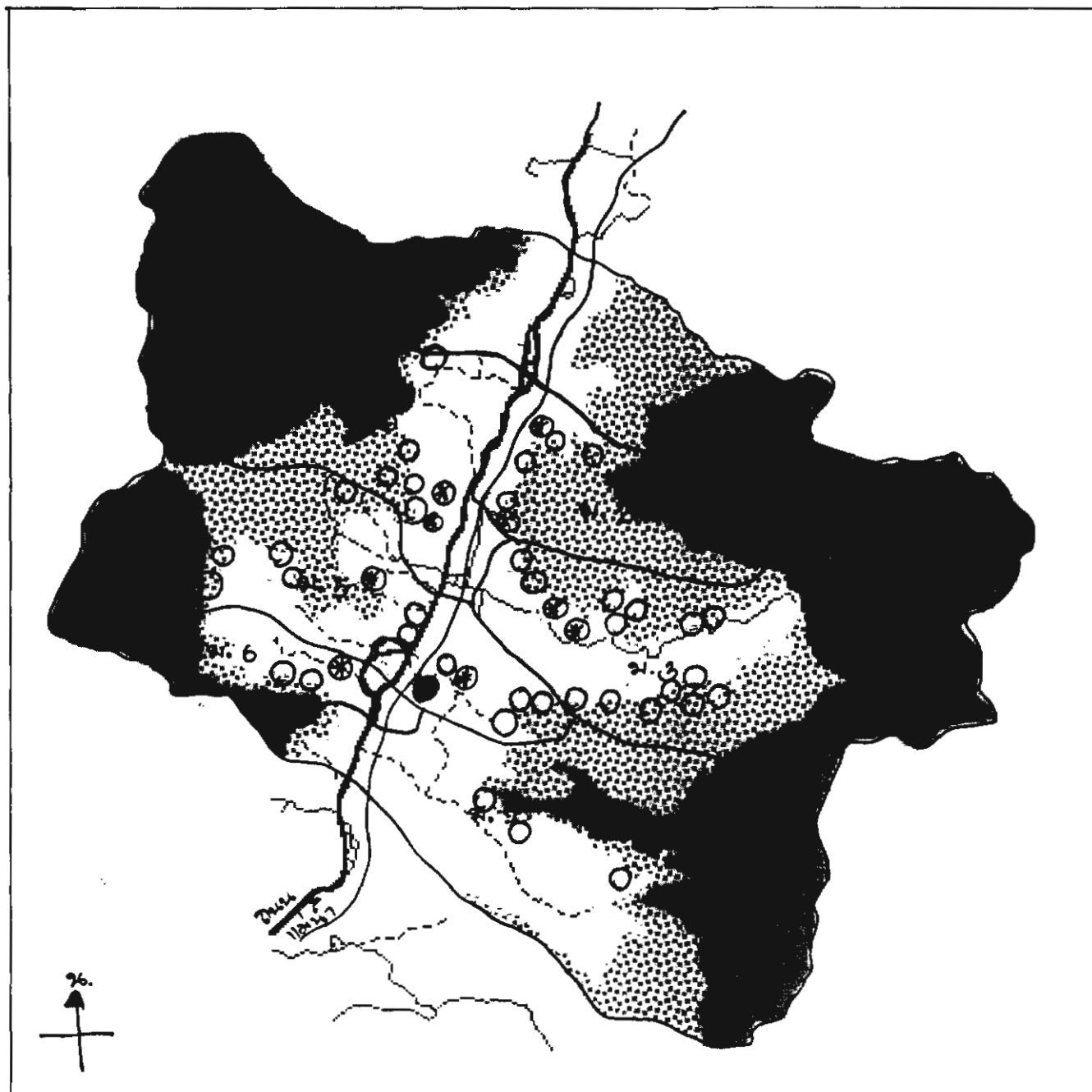
- : ป่าอนุรักษ์
- ▨ : ป่าไร่สอย
- : ที่อยู่อาศัยที่ทำการ

ภาพที่ 1. แผนที่ฐานทรัพยากร และพื้นที่ดิน ๑๐๐ ไร่แม่ทา.

- = อ่างเก็บน้ำ
- Y = ลำห้วย
- = ทิศทางการไหลของน้ำ

ภาพที่ 2. แผนที่แหล่งน้ำ และทิศทางการไหลของน้ำ อีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

- ⊗ = กลุ่มชาวบ้านที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน
 ● = สำนักงานสหกรณ์ เกษตรกรรมยั่งยืน
 ○ = พื้นที่ ทำเกษตรกรรมยั่งยืน

ชื่อหมู่บ้าน

- ม. 1. บ้านม่อน
 ม. 2. บ้านท่าข้าม
 ม. 3. บ้านค้อกลาง
 ม. 4. บ้านน้อยหลาย
 ม. 5. บ้านป่าหนวด
 ม. 6. บ้านดอนชัย
 ม. 7. บ้านดอนชัย

แผนที่ 3. แสดงการกระจายตัวของกลุ่มองค์กรและพื้นที่ทำ
 เกษตรกรรมยั่งยืน

บทที่ 3.

ตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.1 ปรัชญาของการส่งเสริมการเกษตร (Philosophy of Agricultural Extension)

เรามักจะได้ยินอยู่เสมอเกี่ยวกับคำว่า “ปรัชญา” เพราะหน่วยงาน องค์กร แต่ละหน่วยงานย่อมมีปรัชญาในการดำเนินการของตน แม้แต่บุคคลก็ตาม ก็มีปรัชญาในการปฏิบัติงานและดำเนินชีวิตของตนเอง เราจึงน่าจะทำความเข้าใจกันก่อนว่า “ปรัชญา” คืออะไร เพื่อจะได้กล่าวถึงปรัชญาของการส่งเสริมการเกษตรต่อไป

ปรัชญา (Philosophy) ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายว่า “วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง” แต่ถ้าจะยึดถือตามความหมายของ ดร.ปรีดี พนมยงค์ แล้วน่าจะมองเห็นได้ชัดกว่า คือ ท่านได้ให้ความหมายไว้ว่า ปรัชญา คือ “หลักนำในการคิดการปฏิบัติ”

ปรัชญาของการส่งเสริมการเกษตร (Philosophy of Agriculture Extension) ก็น่าจะมีความหมายว่า “หลักนำในการคิดการปฏิบัติทางการส่งเสริมการเกษตร”

ปรัชญาของการส่งเสริมการเกษตรมีไว้ว่าอย่างไรก็คงจะเป็นคำถามต่อไป การส่งเสริมการเกษตรเป็นกิจกรรมหนึ่งในการพัฒนาชุมชน และการพัฒนาชนบท ในการที่จะให้การศึกษานอกโรงเรียนและให้บริการทางด้านการเกษตร เพื่อที่จะพัฒนาบุคคลให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่วางไว้ในการพัฒนาให้มากที่สุด ดังนั้นปรัชญาพื้นฐานของการส่งเสริมการเกษตรก็ยึดหลักนำในการคิดปฏิบัติซึ่งเป็นไปในทางองเดียวกับการพัฒนาทุกๆ ไป คือ “การสอนให้เกษตรกรรู้จักช่วยตัวเอง” (Teach people to help themselves) (Kelsey ,1963)

ดังสุภาษิตจีนบทหนึ่ง ที่นักส่งเสริมมักจะกล่าวและยึดเป็นหลักอยู่เสมอ สุภาษิตนี้กล่าวไว้ว่า “ถ้าท่านให้ปลาสักสองสามตัวแก่ชาวนา ชาวนาจะกินปลาหมดภายในมือสองมือ แต่ถ้าท่านให้ชาวนารู้จักเลี้ยงปลา ชาวนาจะมีปลากินไปตลอดชีวิต” สุภาษิตบทนี้ชี้ให้เห็นว่า การให้ความช่วยเหลือ ให้บริการแก่บุคคลเป้าหมายโดยไม่มีการช่วยเหลือ หรือสอนให้เขารู้จักวิธีการที่จะช่วยเหลือตนเองแล้ว การให้ความช่วยเหลือหรือบริการนั้น ก็ไม่เกิดผลอะไร เราจะต้องให้ความช่วยเหลือหรือบริการนั้นอยู่ร่ำไป ไม่รู้จักจบสิ้น แต่ถ้าหากเราสอน และช่วยเหลือให้เขารู้จักช่วยตนเองแล้ว การให้ความช่วยเหลือหรือบริการนั้น ก็จะให้เพียงครั้งเดียวหรือน้อยครั้ง ครั้งต่อ ๆ ไป เขาจะช่วยเหลือตนเองได้ มิฉะนั้นแล้วก็จะออกมาในรูปแบบ “เลี้ยงไม่โต” ต้องเลี้ยงกันตลอดๆไป กลุ่มบุคคลเป้าหมายของเราก็มีใช้เพียงกลุ่มเดียว มีอีกมากมายที่กำลังรอเราอยู่ แล้วเมื่อไรการพัฒนามาจะบรรลุผล

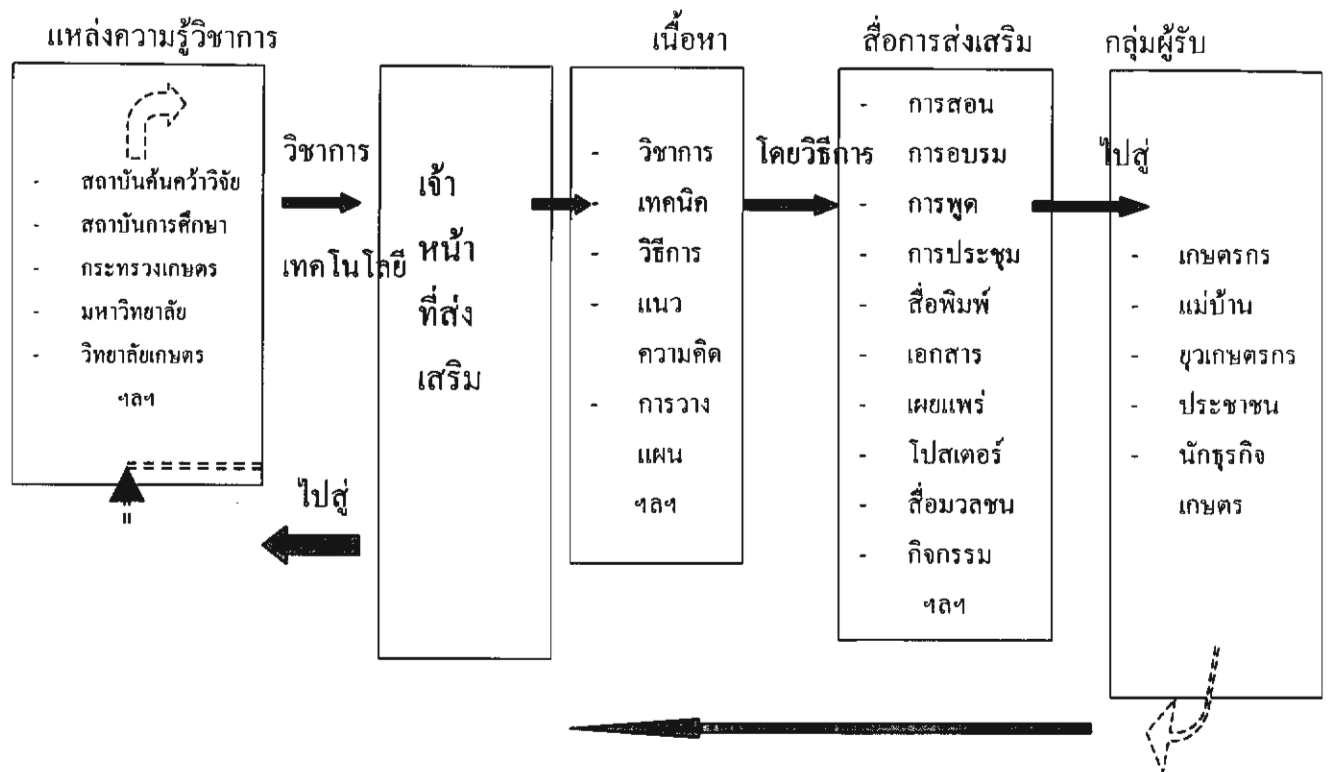
แต่อย่างไรก็ตาม Flores และคณะ (1983) ได้กำหนดปรัชญาที่แตกต่างกับที่กล่าวข้างต้น เพื่อทำความเข้าใจกันให้ถ่องแท้ เรามาลองดูซิว่า ปรัชญาการส่งเสริม (Extension Philosophy) ที่ Flores กล่าวไว้เป็นข้อ ๆ นั้นมีว่าอย่างไร

- (1) การส่งเสริมยึดถือปรัชญาที่ว่า ชาวชนบทที่เขาน้ำไหลพรบ ความสามารถและประสงค์ที่จะรับข่าวสาร และใช้ประโยชน์ เพื่อความผาสุกของงานและชุมชน จึงสมมุติ (assume) ได้ว่าการส่งเสริมจำเป็นต้องใช้วิธีการเข้าหาโดยตรง (Direct approach)
- (2) การส่งเสริมเริ่มต้นการปรับปรุงจากสิ่งที่ประชาชนมีอยู่ และจากที่ที่เขาอยู่
- (3) ห้องเรียนทางการส่งเสริมคือสถานที่ที่ประชาชนอยู่ ไม่ว่าจะเป็นในไร่นา ที่บ้านและในหมู่บ้าน
- (4) โครงการส่งเสริมยึดถือความต้องการของประชาชนเป็นเกณฑ์ และโครงการนั้นมาจากการตัดสินใจของประชาชน
- (5) ประชาชนเรียนโดยการปฏิบัติจริง
- (6) การส่งเสริมเป็นการทำงานกับประชาชนและโดยประชาชน ผู้นำท้องถิ่นที่ได้รับการฝึกอบรม จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมจะเป็นผู้เผยแพร่กระจายข่าวสารไปยังบุคคลอื่น
- (7) การให้การศึกษาแก่ประชาชนกระทำได้ทั้งเป็นกลุ่มและรายบุคคล
- (8) วิญญาณในการช่วยเหลือตนเอง (The spirit of self – help) เป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตในระบอบประชาธิปไตย
- (9) การส่งเสริมประกอบด้วยการทำงานกับประชาชนในที่ที่เขาอยู่ (Where they have) การสร้างจากสิ่งที่เขามีอยู่ (What they have) และเพิ่มเติมจากสิ่งที่เขารู้ (what they Know)

จะเห็นได้ว่าหลักนำในการคิดการปฏิบัติ หรือปรัชญาของการส่งเสริมให้มีแนวต่าง ๆ กัน อย่างไรก็ตาม หากเราจะยึดถือว่าปรัชญาของการส่งเสริมคือ “การสอนให้เกษตรกรรู้จักช่วยตนเอง” ดังที่ Kelsey (1963) ได้กล่าวไว้ ก็น่าจะเป็นประโยชน์ที่ง่ายกว่า

3.2 กระบวนการส่งเสริมการเกษตร (Agricultural Extension Process)

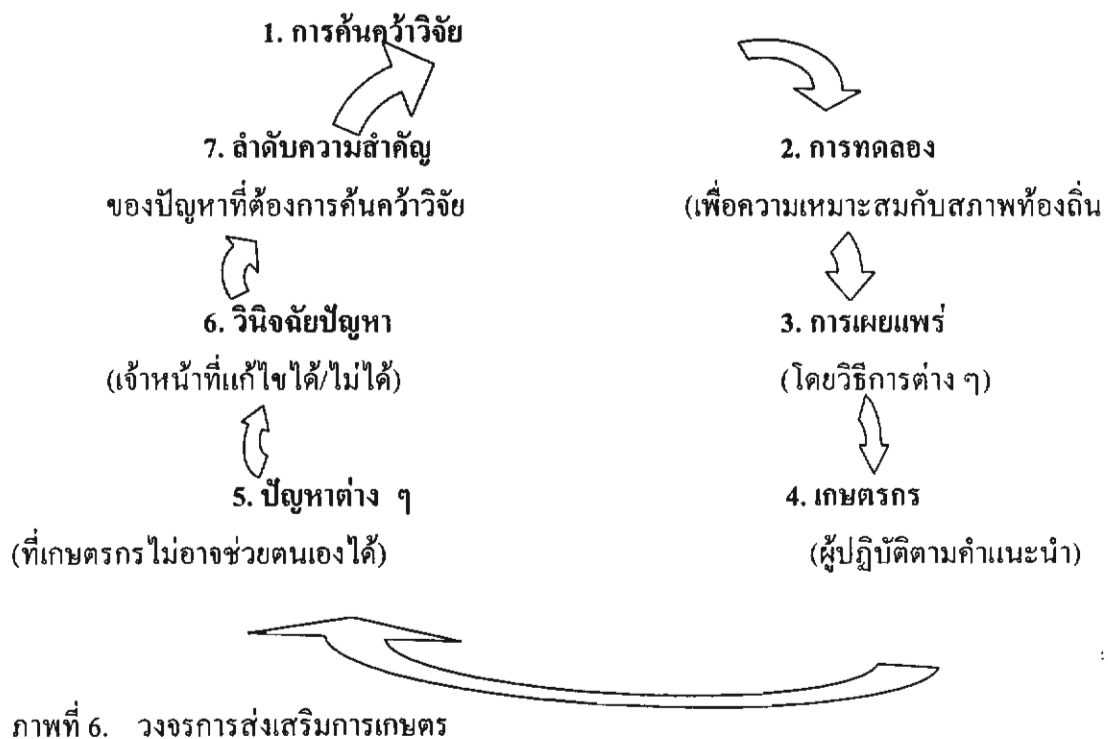
การเข้าถึงเกษตรกรในการส่งเสริมการเกษตร เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจะเป็นผู้ที่มีบทบาทมากที่สุด เปรียบเสมือนสะพานที่เชื่อมระหว่างเกษตรกรกับนักวิชาการเกษตร หรือ แหล่งความรู้ วิจัยต่าง ๆ โดยจะต้องนำเอาความรู้และวิทยาการใหม่ ๆ จากแหล่งวิชาการหรือสถาบันการค้นคว้า วิจัย ที่ดีกว่าและได้ผลกว่าเดิมมาดัดแปลงเป็นภาษาง่าย ๆ เป็นขั้นตอน แล้วนำไปเผยแพร่ให้เกษตรกร ในขณะที่เดียวกันก็จะนำเอาปัญหาที่เกษตรกรประสบมาประมวลหาทางแก้ไข หากเกินความสามารถของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม ก็จะนำเอาปัญหาอุปสรรคนั้นไปให้แหล่งวิชาการ หรือสถาบันการค้นคว้าวิจัย ซึ่งมีนักวิชาการแต่ละสาขาอยู่เพื่อทดลอง ค้นคว้า วิจัย หาทางแก้ไขปัญหานั้น ๆ เมื่อได้ผลแล้ว ก็จะนำมาดัดแปลงเป็นภาษาง่าย ๆ ที่เกษตรกรเข้าใจง่ายให้เกษตรกรอีก ซึ่งกระบวนการเช่นนี้เรียกว่า Two-way communication หรือ แบบ ขุดลวดี

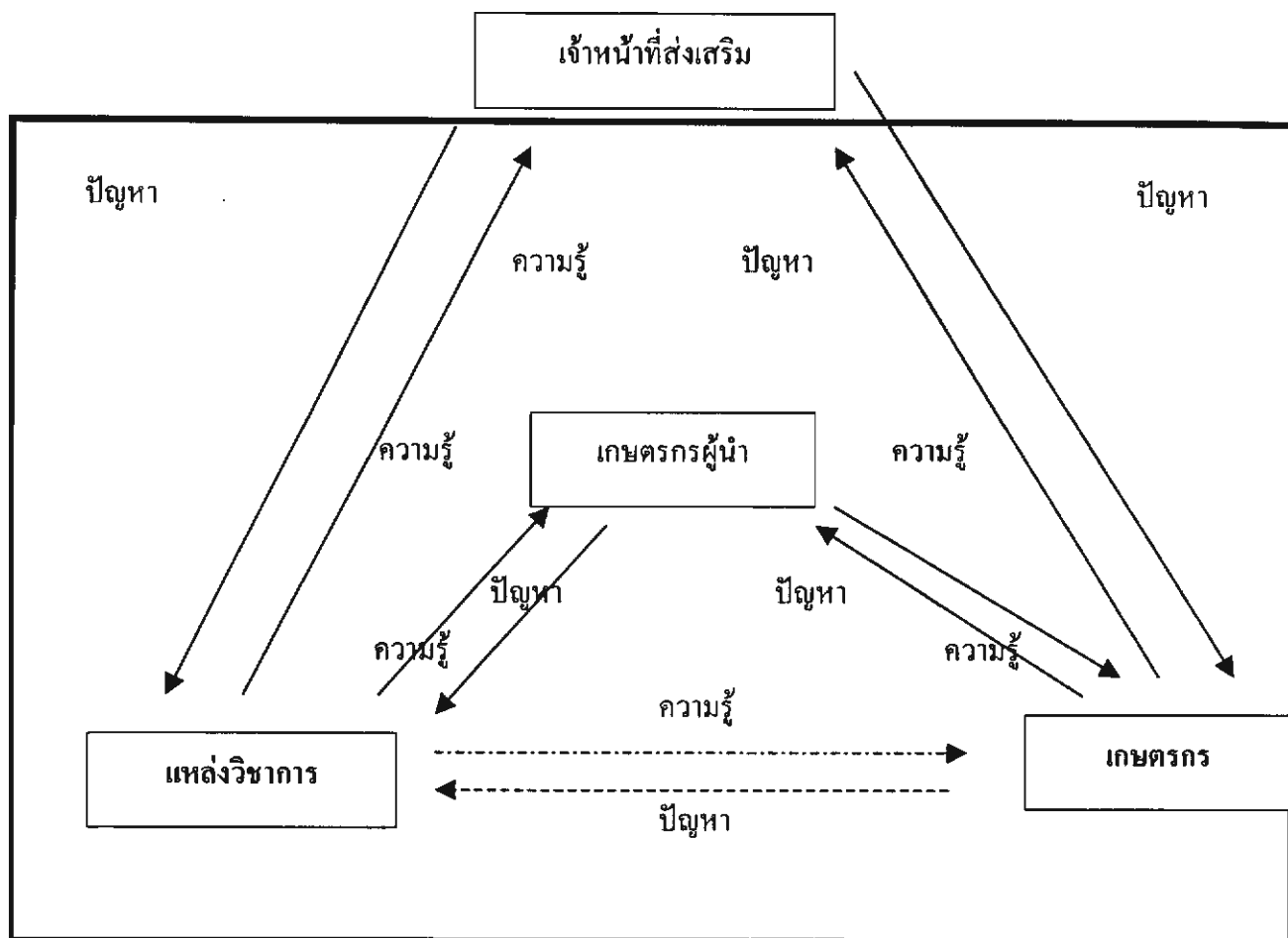
ปัญหาจากเกษตรกรผ่านพนักงานส่งเสริม

ภาพที่ 5. กระบวนการแบบบุคคลวิถี (Two-way Communication Process)

ที่มา : วิจิตร อวະกุล , หลักการส่งเสริมการเกษตร (2527) หน้า 78

ภาพที่ 6. วงจรการส่งเสริมการเกษตร

ภาพที่ 7. การไหลของความรู้และปัญหาในกระบวนการส่งเสริม

3.3 การพัฒนาหลักสูตร

คำว่า “หลักสูตร” แปลมาจากคำในภาษาอังกฤษ “Curriculum) คำว่า Curriculum นี้มาจากคำในภาษาละติน Currere แปลว่า The Course to run หมายถึง เส้นทางที่ต้องวิ่งไป (ธวัชชัย ชัยจิรฉายา กุล,2529)

ดังนั้น จึงมีผู้ให้ความหมายของหลักสูตรมากมาย ได้แก่

หลักสูตร หมายถึง บรรดาความพยายามทั้งหมดของสถานศึกษาเพื่อก่อให้เกิดผลการเรียนที่พึงปรารถนา ทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา

หลักสูตร หมายถึง บรรดาประสบการณ์ทั้งปวงที่สถานศึกษาจัดแก่ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองไปในทิศทางที่สถานศึกษาพึงปรารถนา

ในทำนองเดียวกัน สัจจ อูทรานันท์ (2530: 70-74) ได้ให้ความหมายไว้หลายประการ กล่าวคือ หลักสูตร หมายถึง กระบวนวิชา หรือ รายการ เนื้อหาวิชาที่จัดสอนในสถานศึกษา

หลักสูตร หมายถึง กิจกรรมการสอน

หลักสูตร หมายถึง สิ่งที่สังคมต้องการ หรือมุ่งหวังจะให้ผู้เรียนได้รับ

หลักสูตร หมายถึง สื่อกลางหรือวิถีทางที่จะให้ผู้เรียนไปสู่จุดหมายปลายทาง

หลักสูตร หมายถึง ข้อผูกพันระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน และสิ่งแวดล้อมทางการเรียน

หลักสูตร หมายถึง กระบวนการปะทะสังสรรค์ ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน และสิ่งแวดล้อมทางการเรียน

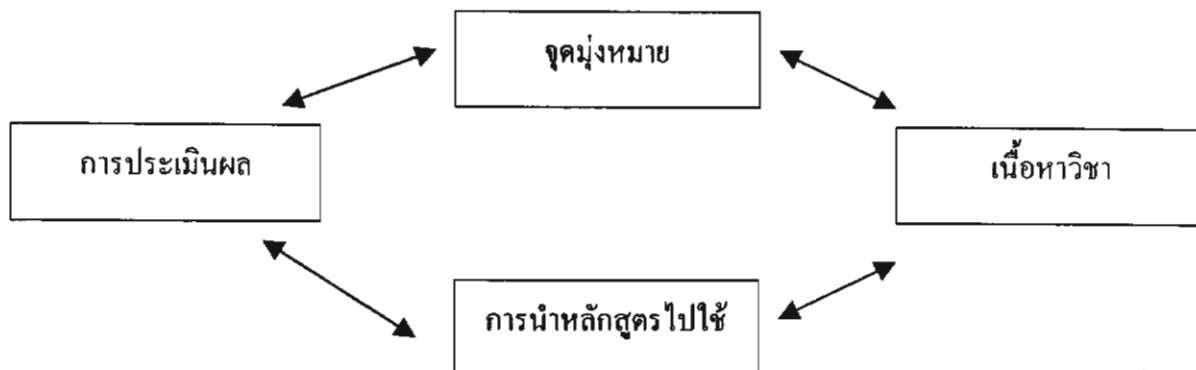
หลักสูตร หมายถึง แผนงานที่ได้วางไว้ล่วงหน้า

จากความหมายของหลักสูตร สามารถชี้ชัดว่า หลักสูตรเป็นเครื่องมืออันหนึ่งของสังคมที่จะเป็นข้อกำหนดสำหรับอบรมบุคคลต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความต้องการของสังคม การกำหนดนิยามของหลักสูตรดังกล่าวจะไปสอดคล้องกับคุณสมบัติของหลักสูตรที่ว่า หลักสูตรมีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamic) เปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการและเปลี่ยนแปลงของสังคม (ธวัชชัย, 2529 ใน นิพนธ์ หวังประเสริฐ , 2533 :10)

อรสา ปราชญ์นคร (2525 :32) ได้กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของหลักสูตรที่ดีว่า หลักสูตรที่ดีจะต้องมีลักษณะดังนี้ 1) จะสนองความต้องการ (need) ของสังคม 2) จะตอบสนองความต้องการของผู้เรียน 3) จะต้องเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ 4) จะต้องเหมาะสมกับความสามารถของผู้เรียน 5) จะต้องนำไปใช้ได้สะดวก และ 6) จะต้องมีความยืดหยุ่นได้ ซึ่งสอดคล้องกับ วิชัย วงษ์ใหญ่ (2525) ใน นิพนธ์ หวังประเสริฐ , (2530 :10) ที่ว่าหลักสูตรที่ดีต้องมีลักษณะสอดคล้องในเรื่องต่าง ๆ คือ 1) สภาพทางเศรษฐกิจ 2) การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมทางการศึกษา 3) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม 4) สภาพแวดล้อมทางจิตวิทยาที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ 5) สภาพทางการเมืองการปกครอง และ 6) ลักษณะทางด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม และคุณธรรม

ในการที่จะพัฒนาหลักสูตรให้มีลักษณะโครงสร้างแบบใด และจะผลิตคนออกมาในรูปแบบใด นั้น จะต้องมีการพิจารณาวิเคราะห์เพื่อกำหนดหลักสูตร กล่าวคือ 1) ในการจัดทำหลักสูตรนั้นจะต้องบรรจุเนื้อหาสาระและกิจกรรมที่เหมาะสม สอดคล้องความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ 2) ในการจัดทำหลักสูตรนั้นจะต้องสนับสนุนการเรียนรู้และทำกิจกรรมด้วยตนเอง ส่งเสริมให้คิดเป็นทำเป็น (ธวัชชัย ชัยจิรฉายากุล, 2527 :143)

สุมิตร คุณานุกร ใน อรสา ปราชญ์นคร, 2525 :24 ได้ให้ข้อคิดว่า หลักสูตรไม่ว่าจะออกแบบอย่างไรก็ตาม ควรมีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ 1) ความมุ่งหมาย (Objective) 2) เนื้อหา (Content) 3) การนำหลักสูตรไปใช้ (Curriculum Implementation) 4) การประเมินผล (Evaluation) ดังนั้นองค์ประกอบสามารถเขียนแผนภูมิได้ดังนี้

ภาพ ที่ 8. องค์ประกอบของหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตร (Curriculum Development) ตามความหมายของ Saylor and Alexander (1974) ใน สัจจ อุทรานันท์ (2532 :31) หมายถึง การทำหลักสูตรที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้น หรือ การจัดทำหลักสูตรขึ้นใหม่ โดยไม่มีหลักสูตรเดิมเป็นพื้นฐานอยู่เลย ความหมายของคำว่า การพัฒนาหลักสูตร ยังรวมไปถึงการผลิตเอกสารต่าง ๆ สำหรับผู้เรียนด้วย สอดคล้องกับ วิชัย วงษ์ใหญ่ ,2525 : 10 ที่ว่าการพัฒนาหลักสูตร คือ ความพยายามวางโครงการที่จะช่วยให้นักเรียนได้เรียนรู้ตรงตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ และทำนองเดียวกัน การพัฒนาหลักสูตรและ สอน คือ ระบบโครงสร้างของการจัดโปรแกรมการเรียน การสอน การกำหนดจุดมุ่งหมาย เนื้อหาสาระ การปรับปรุงตำรา แบบเรียน คู่มือครู และสื่อการเรียนอื่น ๆ ตลอดจนการจัดประเมินผล การใช้หลักสูตรให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการพัฒนาหลักสูตรและการสอน รวมทั้งการบริหารและบริการหลักสูตร (วิชัย วงษ์ใหญ่ , 2525 :10)

การพัฒนาหลักสูตรให้เป็นไปอย่างมีคุณค่า ทาบา (Hilda Taba) ใน วิชัย วงษ์ใหญ่ , 2525 :6 ได้เสนอขั้นตอนการดำเนินการพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้

- 1) สำรวจสภาพปัญหาความต้องการและความจำเป็นต่าง ๆ ของสังคม
- 2) กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาที่สังคมต้องการ
- 3) คัดเลือกเนื้อหา ความรู้ ที่ครูจะต้องนำมาสอนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ ตรงกับความต้องการและความจำเป็นของสังคม โดยพยายามคัดเลือกมาให้เรียนเฉพาะที่ควรเป็นวัตถุประสงค์ของหลักสูตรที่กำหนดไว้
- 4) จัดลำดับขั้นตอนการแก้ไขปรับปรุงเนื้อหาสาระที่เลือกมาได้

- 5) คัดเลือกประสบการณ์เรียนรู้ต่าง ๆ ซึ่งจะนำมาเสริมเนื้อหาสาระ กระบวนการการเรียนรู้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์
- 6) จัดระเบียบ จัดลำดับ ขั้นตอนและแก้ไขปรับปรุงประสบการณ์ในด้านการเรียนต่าง ๆ ซึ่งจะนำมาเสริมเนื้อหาสาระการเรียน
- 7) กำหนดเนื้อหาสาระอะไรบ้าง หรือ ประสบการณ์อย่างใดที่ต้องการประเมินผลว่าได้มีการเรียนรู้ตรงกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ เพียงใด นอกจากนี้ต้องกำหนดด้วยว่าจะมีข้อมูลอะไรบ้างที่น่าจะนำมาช่วยในการกำหนดเกณฑ์การประเมินผล และจะใช้วิธีการประเมินผลอย่างไร และนอกจากนี้ยังได้เสนอขั้นตอนของการพัฒนาหลักสูตรและการสอน

3.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พรสิทธิ์ พัฒนานุรักษ์ (2525) ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ ปัจจัยที่มีผลต่อความน่าเชื่อถือของผู้ส่งเสริมตามความคิดเห็นของเกษตรกรเขตรังสิต ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบความน่าเชื่อถือของผู้ส่งเสริมตามความคิดเห็นของเกษตรกรประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ประการ คือ

- 1) องค์ประกอบเกี่ยวกับคุณสมบัติในตัวผู้ส่งเสริม (Qualification Factor) ซึ่งประกอบด้วยตัวแปรที่มีนัยสำคัญ ได้แก่ ความรอบรู้ ความชำนาญ มีการศึกษา มีความสามารถ ได้รับการฝึกฝนมาเป็นผู้ที่มีหน้าที่ในเรื่องนั้น มีไหวพริบ ชอบเร่งรีบ เป็นคนเด็ดเดี่ยว ใจเย็นและมีมารยาท
- 2) องค์ประกอบเกี่ยวกับความรู้สึกลอดคย (Safety Factor) ประกอบด้วยตัวแปรที่มีนัยสำคัญได้แก่ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้อภัย มีมารยาท ใจเย็นต้อนรับจับคู่ มีขันติและเรียบร้อย
- 3) องค์ประกอบที่เกี่ยวกับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Utility Factor) ประกอบด้วยตัวแปรที่มีนัยสำคัญ ได้แก่ ความเป็นมิตร ไม่ขัดคอกคน นำคบ เมตตา เป็นคนเปิดเผย และเป็นกันเอง
- 4) องค์ประกอบที่เกี่ยวกับความคล่องแคล่ว(Dynamic Factor) ประกอบด้วยตัวแปรที่มีนัยสำคัญได้แก่ เป็นคนองอาจ เด็ดเดี่ยว ว่องไวในการตัดสินใจ มีไหวพริบและเป็นคนขึงขัง

พิมจันทร์ ใจวงศ์ (2527) ศึกษาพบว่าความน่าเชื่อถือของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม คุณลักษณะที่เหมือนกัน ระหว่างเจ้าหน้าที่ส่งเสริมกับสมาชิกสหกรณ์ การยอมรับให้สมาชิกสหกรณ์มีส่วนร่วมในการวางแผนการเปลี่ยนแปลง มีความสัมพันธ์กับการยอมรับวิทยาการใหม่ ๆ นอกจากนี้ยังพบว่าเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเป็นสื่อบุคคลที่มีความสามารถในการชักจูงในกลุ่มเป้าหมายได้ดี

เดชพันธ์ ประวิชัย (2531) ศึกษาพบว่าความน่าไว้วางใจ ความสามารถ ความกระตือรือร้น ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม ไม่มีความสัมพันธ์กับการยอมรับนวัตกรรม และทักษะการสื่อสารมีความสัมพันธ์ในทางลบกับการยอมรับนวัตกรรม ส่วนความบ่อยครั้งในการเปิดรับข่าวสารจากบุคคลอื่นของเกษตรกรมีความสัมพันธ์กับการยอมรับนวัตกรรม

วราพร ศรีสุพรรณ และ อรทัย อาจอ่ำ (2536) พบว่า การขาดการประสานงานของเจ้าหน้าที่โครงการกับองค์กรท้องถิ่น และกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาดการทำงานอย่างใกล้ชิด กับองค์กรท้องถิ่น หรือ องค์กรหมู่บ้าน ทำให้การขยายตัวของโครงการเป็นไปอย่างค่อนข้างช้า

สัมพันธและคณะ (2537) ซึ่งศึกษาถึงรูปแบบการทำเกษตรผสมผสานของเกษตรกร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และกระบวนการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อความสำเร็จและล้มเหลวของเกษตรกร ที่ทำเกษตรผสมผสาน โดย จากเกษตรกร จำนวน 299 ตัวอย่าง ที่ได้รับการส่งเสริมจากองค์กรพัฒนาเอกชนในภาคอีสาน จำนวน 12 องค์กร และหน่วยงานภาครัฐบาลในภาคอีสาน ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการทำเกษตรผสมผสานนั้น ได้ความรู้จากองค์กรพัฒนาเอกชนมากที่สุด และเกษตรกรจำนวน ร้อยละ 50.8 ใช้แหล่งเงินทุนของตนเองในการทำเกษตรผสมผสาน

ธัญวและคณะ (2543) ศึกษาถึงปัจจัยที่สำคัญในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเข้าสู่การเกษตรแบบยั่งยืน พบว่าปัจจัยด้านทรัพยากรมนุษย์ เป็นทุนที่สำคัญที่สุดในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเข้าสู่การเกษตรแบบยั่งยืน โดยสามารถวิเคราะห์เป็นองค์ประกอบได้ดังนี้

- (1) การรับรู้ข้อมูลเบื้องต้น เกี่ยวกับการเกษตรแบบยั่งยืน เป็นการเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้เริ่มพิจารณาถึงประโยชน์และความเป็นไปได้ในการดำเนินการเกษตรแบบยั่งยืน
- (2) การสร้างความตระหนักในประโยชน์ที่ได้รับ จากการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ช่วยผลักดันให้เกษตรกรตัดสินใจดำเนินการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต
- (3) ความมุ่งมั่นและกำลังใจในการดำเนินกิจกรรมตามวิถีการเกษตรแบบยั่งยืน จำเป็นต้องอาศัย และสนับสนุนจากสมาชิกในครอบครัวและชุมชน
- (4) การพัฒนาความรู้ และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับเกษตรแบบยั่งยืน

นอกจากนั้นแล้วนโยบายขององค์กรของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นนโยบายด้านราคา การอุดหนุน การส่งออก ควรควบคู่กับการใช้ทรัพยากร การชลประทาน การส่งเสริมการเกษตร การวิจัยและการตลาด ล้วนมุ่งส่งเสริมแต่เกษตรแผนใหม่ ทำให้เกษตรกรขาดแรงจูงใจในการเปลี่ยนมาทำเกษตรยั่งยืน แม้ว่าในปัจจุบันจะมีการกำหนดให้ส่งเสริมเกษตรยั่งยืนแต่ก็เป็นเพียงหลักการเท่านั้น ยังไม่ได้มีรายละเอียดชัดเจนว่าจะดำเนินการอย่างไร และมีงานวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่านโยบายของรัฐที่ผ่านมามีบทบาท ในการส่งเสริมการทำเกษตรกรรมยั่งยืนน้อยมาก (สัมพันธ เตชะอรัก 2537 ,วรรณ ประยุกต์วงศ์ 2540)

วิฑูรย์ ปัญญากุล (2544) ได้ให้ความเห็นต่อบทบาทการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ในประเทศโลกที่สามที่ทำงานด้านเกษตรยั่งยืน ในทัศนะของคุณ Chamber (et al.1989) องค์กรเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีเครือข่ายที่เข้มแข็งกับเกษตรกรในท้องถิ่น แต่มักจะ ไม่มีความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการเกษตร

นับแต่ปลายทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา องค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่งเริ่มปรับยุทธศาสตร์และหันมาให้ความสนใจกับการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนมากขึ้น ในระยะแรก โครงการพัฒนาชุมชนขององค์กร

พัฒนาเอกชนจะเน้นที่การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การส่งเสริมกระบวนการช่วยเหลือตนเอง และการแก้ไขปัญหาความยากจน โดยมีกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การให้ความช่วยเหลือในกรณีที่เกิดวิกฤติการณ์ ผลกระทบจากสิ่งแวดล้อม การจัดการศึกษาชุมชนเพื่อเสริมสร้างศักยภาพองค์กรท้องถิ่นตลอดจน กระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ชาวบ้านได้เข้าใจปัญหาและสามารถแสดงออกถึงความต้องการของตนในเวที สาธารณะระดับภาคและระดับประเทศ ส่วนการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ก็มีกิจกรรมเงินทุนหมุนเวียน กองทุนปัจจัยการผลิต และการตลาด เป็นต้น

ในการทำงานกับชุมชนนั้น องค์กรพัฒนาเอกชนมักเน้นการคัดเลือกเทคโนโลยีท้องถิ่นที่เหมาะสม นำมาทดสอบ ประยุกต์ และขยายผลให้กับชุมชนอื่น องค์กรจะจัดหาเจ้าหน้าที่อยู่ประจำในชุมชน ซึ่ง บางครั้งอาจอยู่เป็นเวลานานหลายปี ทำให้เจ้าหน้าที่มีโอกาสเรียนรู้ความเป็นไปของชุมชน สร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้าน และพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมจากชุมชนขึ้นมา นอกจากนี้องค์กรพัฒนาเอกชนยังมีส่วนในการส่งเสริมกระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วมและกระบวนการถ่ายทอดที่เหมาะสมกับเกษตรกรรายย่อยอีกด้วย (Farrington & Amanor 1990) มีองค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่งที่ได้ร่วมกับชาวบ้านพัฒนาเทคนิคการเกษตรยั่งยืนจนประสบความสำเร็จมาแล้ว เช่น กลุ่มเวิลด์เนเบอร์ส (Bunch 1985 ,Gubbles 1988) กลุ่มเคตบิวดีพี (Chavangi et . al .1985) กลุ่มอ็อกแฟม (Kerkhof 1990) ไอโออาร์อาร์(Gonsalves 1989) กลุ่มเอฟเอเอสอี (Sautier & Amaral 1989) กลุ่มโปรเนท (ENDA 1987) เป็นต้น

กิจกรรมการพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรยั่งยืนขององค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพราะความล้มเหลวของโครงการวิจัยและส่งเสริมการเกษตรของรัฐบาลที่ไม่อาจตอบสนองต่อเกษตรกรรายย่อยใน ชนบทได้ โดยกิจกรรมขององค์กรพัฒนาเอกชน จะเน้นนโยบายการวิจัยการเกษตรใน 3 ด้าน คือ (Farrington & Amanor 1990)

- การพัฒนาปรัชญาอุดมการณ์ของการพัฒนาการเกษตรที่วิพากษ์วิจารณ์ระบบเกษตรกระแสหลัก ในขณะเดียวกันก็เสนอทางเลือกในด้านเกษตรยั่งยืนที่มีรากฐานมาจากแนวคิดนิเวศวิทยาโดยการพัฒนาเกษตรยั่งยืนจะครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ระบบเกษตรพื้นบ้าน ,พันธุ์พืช-สัตว์พื้นบ้าน, ความหลากหลายทางพันธุกรรม ,การลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ที่มีราคาแพง และการต่อยอดองค์ความรู้พื้นบ้านด้านการเกษตร เพื่อทดแทนระบบการเกษตรที่พึ่งพาปุ๋ยเคมี ,สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและพันธุ์พืชปรับปรุงใหม่
- การพัฒนากระบวนการวิจัยและงานส่งเสริมที่ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีใหม่ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชนมักชื่นชมกับภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความเข้าใจในเรื่องสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นและความสามารถในการสร้างนวัตกรรมใหม่ ๆ ดังนั้น องค์กรพัฒนาเอกชนจึงพยายามที่จะพัฒนาสถาบันในท้องถิ่นและกระบวนการฝึกอบรม เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยองค์กรพัฒนาเอกชนจะทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ช่วยเสริม หรือการกระตุ้นเท่านั้น

- ในการพัฒนาศักยภาพด้านงานวิจัยและการเชื่อมโยงกับสถาบันวิชาการด้านการเกษตร เพื่อที่จะหาเทคนิคทางเลือกให้กับเกษตรกรและประยุกต์เทคนิคเหล่านั้นให้สอดคล้องกับสภาพเงื่อนไขของชุมชนท้องถิ่น

บทที่ 4.

กรอบความคิด และ วิธีการวิจัย

4.1 กรอบความคิดในการวิจัย

กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนกับเกษตรกรรายย่อยในภาคเหนือ ในการวิจัยครั้งนี้ หมายถึง การทดสอบกระบวนการหรือวิธีการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน ขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำหน้าที่สรุปบทเรียนการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนมาแล้วระดับหนึ่ง โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการขยายและยอมรับเกษตรยั่งยืน โดยเฉพาะกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเกษตรกรรายย่อย ที่ขาดโอกาสในการพัฒนาและได้รับการสนับสนุนปัจจัยต่าง ๆ ในการทำการเกษตรทั้งภาครัฐและเอกชน อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหา สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดความมั่นคงทางด้านอาหาร ตลอดจนระบบการผลิตที่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง และที่สำคัญ เป็นเรื่องกระบวนการทางสังคม เป็น Social Movement เพราะฉะนั้นการวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นเรื่องของการไปเสริมกับความเคลื่อนไหวทางสังคมต่อการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน และที่สำคัญเกษตรยั่งยืนเป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ เพื่อที่จะสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมใหม่ ว่าภายใต้กระบวนการเรียนรู้นั้น ได้ถูกเชื่อมเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเกษตร หรือ การเคลื่อนไหวทางสังคม ของเกษตรกรรมยั่งยืนได้อย่างไร

ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรแต่ละกลุ่ม แต่ละพื้นที่ แต่ละวัฒนธรรม ควรมีกระบวนการแบบใด ถึงจะมีประสิทธิภาพสูงสุด เพราะเราเชื่อว่ากระบวนการเป็นหัวใจในการแก้ไขปัญหา และกระบวนการสำหรับส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นวิธีการ เงื่อนไขหนึ่ง ที่จะช่วยจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเกษตรกรได้ ซึ่งเป็นหัวใจ เป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งถ้าหัวใจ ศูนย์กลางคือเกษตรกร ยังไม่รับรู้ปัญหาของตัวเอง ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง การแก้ไขจากบุคคลภายนอก ซึ่งตรงนี้ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายสาขา หรือ หลายฝ่าย อาทิ เกษตรกรผู้ผลิต และเครือข่าย กลุ่มผู้บริโภคที่เข้าใจระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ระบบตลาดทางเลือกที่เหมาะสมและเอื้อประโยชน์ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค รวมทั้งกลุ่มองค์กรมาตรฐานที่รองรับและสร้างความเชื่อถือให้กับผลผลิตเกษตรกรรมยั่งยืน และเงื่อนไขอื่น ๆ ซึ่งต้องเดินไปด้วยกันเป็นขบวนการ

ในช่วงการศึกษาวิจัยที่ผ่านมา ได้ตั้งสมมุติฐานว่าทำไมไม่มีการขยายตัวของเกษตรยั่งยืน ทั้งตัวเกษตรกรและผู้บริโภคเอง เราสันนิษฐานว่าจะมี 4 ส่วน ที่ทำให้เกิดการขยายตัวว่าด้วยเรื่อง 1)กลุ่มเกษตรกร 2) กลุ่มผู้บริโภค 3)ระบบตลาด 4) กลุ่มองค์กรมาตรฐาน ทั้งสี่เรื่องน่าจะมีความสำคัญ ในส่วนเกษตรกรเอง ทำไมไม่มีการขยายตัวในกรณีของพื้นที่ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ และ จากการศึกษาปัจจัย เงื่อนไข ที่ทำให้เกิดการขยายตัวพบว่ามี 2 ปัจจัย คือ 1) ปัจจัยภายใน 2) ปัจจัยภายนอก คือ

1. ปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดการขยายตัว มี 2 เรื่อง คือ

1.1 เกษตรกรไม่เข้าใจ ไม่ได้รับรู้ข้อมูลเรื่องเกษตรยั่งยืนที่ชัดเจน ไม่ได้รวมกลุ่ม หรือเป็นสมาชิกกลุ่มใด ๆ ในชุมชน

1.2 ปัจจัยด้านการผลิต ไม่เอื้ออำนวย คือ การไม่มีเอกสารสิทธิ์ หนี้สิน รวมทั้งระบบน้ำ

2 ปัจจัยภายนอก คือ

2.1 การส่งเสริมไม่ต่อเนื่อง ไม่ชัดเจน ไม่เป็นระบบ และไม่เป็นกระบวนการ

2.2 การตลาดไม่สอดคล้อง ไม่สัมพันธ์กับวัตถุดิบ เช่น ผลผลิตไม่ตรงกับความต้องการของผู้บริโภค

สรุปปัญหาจริง ๆ คือ คนส่งเสริมไม่ชัดเจน ไม่เป็นระบบ และไม่เป็นกระบวนการ ดังนั้น จึงเป็นที่มาของงานวิจัยในช่วงที่ 2. ว่าหากจะให้มีการขยาย น่าจะมีการส่งเสริมอย่างไรบ้าง ซึ่งรวบรวมจากประสบการณ์ และสรุปได้ 8 ขั้นตอน แบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ ระดับสร้างจิตสำนึก และระดับการสนับสนุนเพื่อสร้างความเข้มแข็ง

ดังนั้นการศึกษาวิจัยกระบวนการส่งเสริมเกษตรยั่งยืน ระดับเกษตรกรรายย่อยในภาคเหนือ สามารถกำหนดเป็นสมการ ได้ 2 สมการ คือ ตัวแปรอิสระ และตัวแปรตาม

ดังแสดงในภาพที่ 9. การยอมรับและขยายเกษตรกรรมยั่งยืนในกลุ่มผู้ผลิต น่าจะมาจากตัวแปรอิสระที่มีการดำเนินการและสนับสนุนเข้าไปในพื้นที่ เพื่อจะก่อให้เกิดการยอมรับและขยายเกษตรยั่งยืนได้

ตัวแปรอิสระ

(Independent Variables)

1. ปัจจัยด้านกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน
 - 1.1 การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน
 - 1.2 การยกระดับองค์ความรู้ร่วมกับผู้นำ
 - 1.3 การพัฒนากลุ่ม – เครือข่าย
 - 1.4 การเสริมกระบวนการเรียนรู้
 - 1.5 การส่งเสริม-สนับสนุนปัจจัยการผลิต
 - 1.6 การสรุปบทเรียนและกระบวนการทำงานร่วมกับผู้นำ
 - 1.7 การขยายผล
 - 1.8 การสรุปบทเรียนและการเผยแพร่
2. ปัจจัยอื่นๆ
 - 2.1 กลุ่มผู้บริโภค
 - 2.2 ระบบตลาดทางเลือก
 - 2.3 กลุ่มองค์กรมาตรฐาน

ตัวแปรตาม

(Dependent Variables)

การยอมรับการทำเกษตรกรรมยั่งยืน

แผนภาพที่ 9.

กรอบความคิดของปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับและทำเกษตรกรรมยั่งยืน

4.2 วิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงพัฒนา / ประยุกต์ เพื่อนำเสนอทางเลือก , แนวทางการพัฒนา โดยเน้นกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (นักวิชาการ, ชุมชน , องค์กรพัฒนาเอกชน) และ นำผลการศึกษาวิจัยมาปรับใช้ในงานพัฒนาควบคู่ไปกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างยั่งยืน มีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1. ศึกษาชุมชนเป้าหมาย

- เพื่อจัดแยกกลุ่มเป้าหมายตามระดับความสำคัญของการผลิตและยอมรับเกษตรกรรมยั่งยืน
- ค้นหาปัญหา / ปังจยเงื่อนไข ที่ทำให้ไม่ทำเกษตรกรรมยั่งยืน
- เพื่อกำหนดกลุ่มเป้าหมาย ที่จะทำงานส่งเสริมครั้งแรก การจัดลำดับกลุ่มเป้าหมาย

ขั้นตอนที่ 2. ดำเนินงานตามกระบวนการที่วางไว้ 4 ระดับ

- กลุ่มที่ปฏิบัติอยู่ในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน
- กลุ่มที่ปฏิบัติอยู่ในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนและเกษตรแผนใหม่ควบคู่กัน
- กลุ่มที่ปฏิบัติในแนวทางเกษตรแผนใหม่ทั้งหมด
- สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน

ขั้นตอนที่ 3. สังเคราะห์และสรุปผลการวิจัยเชิงปฏิบัติ

4.3 กลยุทธ์ 8 ขั้นตอนกับกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน

การศึกษาผลการวิจัยเพื่อทดสอบปัจจัย “กระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน” นำไปสู่การพัฒนาและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ทั้งคณะวิจัยและชุมชน โดยคาดว่าหลังจากสิ้นสุดโครงการวิจัยจะทำให้เกิดประโยชน์ 2 ประการ คือ (1) รูปแบบการส่งเสริมที่ประสบผลสำเร็จ อันจะเป็นประโยชน์ต่อองค์กรส่งเสริม-สนับสนุนที่จะลงไปทำงานร่วมกับชุมชนได้อย่างถูกวิธีมากขึ้น (2) เกษตรกรรายย่อยที่ปฏิบัติตามแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน จะสามารถรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้

ดังนั้นการกำหนดขั้นตอนในการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน น่าจะเป็นเงื่อนไขที่จะสามารถวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ได้ต่อไป ขั้นตอนเหล่านี้ได้แก่

- ขั้นตอนที่ 1. การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน
- ขั้นตอนที่ 2. การยกระดับองค์ความรู้ร่วมกับผู้นำ
- ขั้นตอนที่ 3. การพัฒนากลุ่ม-เครือข่าย
- ขั้นตอนที่ 4. การเสริมกระบวนการเรียนรู้

- ขั้นตอนที่ 5. การสนับสนุนปัจจัยการผลิต และเงินทุนหมุนเวียน
- ขั้นตอนที่ 6. การสรุปบทเรียนและกระบวนการทำงานร่วมกับผู้นำ
- ขั้นตอนที่ 7. การขยายผล
- ขั้นตอนที่ 8. การสรุปบทเรียนและเผยแพร่ข้อมูลสู่สาธารณชน

1. **ขั้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน** เพื่อค้นหาทั้งส่วนที่เป็นศักยภาพ และ ข้อจำกัดของชุมชนทั้งระดับครอบครัว และชุมชน ค้นหาภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ ที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งค้นหาผู้นำที่แท้จริงที่มีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ จากประสบการณ์ของโครงการ ฯ เริ่มต้นจากการศึกษาจากข้อมูลและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน ควบคู่ไปกับการเข้าไปศึกษาและจัดกระบวนการเรียนรู้ การทำความเข้าใจในรูปของเวทีประชุม เพื่อชี้แจงความเป็นมา วัตถุประสงค์ และแนวทางการดำเนินงานของโครงการ ฯ การวิเคราะห์เปรียบเทียบผลกระทบการทำเกษตรแผนใหม่ (ครบวงจร) กับระบบเกษตรยั่งยืน เช่น ด้านระบบการผลิต สุขภาพ เศรษฐกิจ ชีวิต ครอบครัว สังคมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ-สิ่งแวดล้อม ตรงนี้เองเราจะได้นักนำที่มีความสนใจและอยากจะร่วมในกระบวนการการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

โดยสรุปแล้วขั้นตอนนี้จะเป็นการวิเคราะห์ให้เห็นภาพโดยรวม การเปลี่ยนแปลงเพื่อกระตุ้นให้เกิดความสนใจ

2. **ขั้นตอนการยกระดับองค์ความรู้ร่วมกับผู้นำ** หลังจากได้ผู้นำที่มีความสนใจแล้ว ขั้นตอนที่ต่อไปจะให้ความสำคัญกับการถอดบทเรียนหรือยกระดับองค์ความรู้ ประสบการณ์เดิมของผู้นำในด้านการเกษตร ดังนั้นบทบาทของเจ้าหน้าที่จะเข้าไปแลกเปลี่ยนกับผู้นำที่เป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก ถึงวิธีการ รูปแบบ ในการทำเกษตรยั่งยืน โครงการเข้าไปเยี่ยมชมในไร่-สวน เพื่อให้เห็นถึงรูปแบบที่แท้จริง เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ เกิดความใกล้ชิด ความเป็นกันเอง แบบพี่น้องระหว่างชาวบ้าน และโครงการ ฯ สิ่งที่ได้รับจะเป็นองค์ความรู้ชุดหนึ่ง ที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์และวางแผนงานต่อ เพื่อสร้างรูปแบบของเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพพื้นที่หรือภูมิโนเวศน์นั้น ๆ

3. **ขั้นตอนการพัฒนากลุ่ม-เครือข่าย** ความยั่งยืนขององค์กรชาวบ้าน สามารถดูได้จากการที่ชุมชนนั้น ๆ มีกลุ่ม องค์กร เครือข่าย หรือสถาบันของเกษตรกร มีการทำกิจกรรม เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งการจัดการบริหาร ตรวจสอบ ซึ่งตรงนี้เองนักส่งเสริมจะให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะบนพื้นฐานความเชื่อว่าคนสร้างกลุ่ม กลุ่มสร้างผู้นำ ดังนั้นการสร้างกลไกการรวมกลุ่มจึงเป็นเรื่องสำคัญ การออมเงินเป็นเพียงยุทธศาสตร์หนึ่งที่ทำให้คนมาเจอกัน แต่ที่มากไปกว่านั้นคือความคิดต่าง ๆ ได้นำมาแลกเปลี่ยนพูดคุย หลายปัญหาได้รับการคลี่คลายไปในทางที่ดี การประชุมกลุ่ม ก็เสมือนเวทีการเรียนรู้ของสมาชิก รวมทั้งกระบวนการติดตาม ตรวจสอบในเรื่องต่าง ๆ การกำหนดกฎเกณฑ์ข้อบังคับ ล้วนแล้วแต่ผ่านจากเวทีการประชุมกลุ่มทั้งสิ้น

และจากบทเรียนที่ผ่านมาอำนาจและพลังในการต่อรองจะมากขึ้นก็ต่อเมื่อมีการรวมกลุ่มต่าง ๆ เข้าด้วยกันในรูปของเครือข่าย และเครือข่ายนี้เองจะช่วยกำหนดเป้าหมายและยุทธศาสตร์รวมทั้งการหนุนเสริมระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ให้เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้

4. ขั้นตอนการเสริมกระบวนการเรียนรู้ ในขั้นตอนนี้หลังจากได้ข้อมูล ความชัดเจนระดับหนึ่งแล้ว จะนำไปสู่การเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้นำในด้านแนวคิด เทคนิคการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ การจัดการฟาร์มและผลผลิต โดยผ่านกระบวนการศึกษาดูงานร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในพื้นที่ต่าง ๆ เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สัมมนาต่าง ๆ

ดังนั้นจะเห็นว่าเป้าหมายของขั้นตอนนี้เพื่อยกระดับองค์ความรู้เดิมของผู้นำ ให้ผู้นำได้มีการคิดวิเคราะห์ได้กว้างขวางขึ้น เป็นการสร้างผู้นำให้เข้มแข็งโดยพื้นฐานของความเชื่อที่ว่า “คนเป็นศูนย์กลางพัฒนา” สรุป คือ การเสริมกระบวนการเรียนรู้ก็คือเสริมความรู้เดิมที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้นอีก บทบาทของเจ้าหน้าที่เป็นผู้จัดกระบวนการหรือเป็นผู้ซึ่งทำให้เกิดเวทีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน เป็นผู้ส่งผ่านข้อมูล ซึ่งข้อมูลนั้นรับการวิเคราะห์แล้วเพื่อให้ชาวบ้านเข้าใจได้ง่าย และที่สำคัญตัวคนทำงานจะต้องชัดเจนในข้อมูล ดังนั้นการศึกษาวเคราะห์ข้อมูลจึงเป็นส่วนสำคัญ

5. ขั้นตอนการส่งเสริม-สนับสนุนปัจจัยการผลิต เป็นการดำเนินการหลังจากที่เกษตรกรมีความสนใจ นักส่งเสริมและชุมชนมีความมั่นใจว่าเกษตรกรรายนั้น ๆ มีความมั่นใจที่จะปรับเปลี่ยนการผลิต การสนับสนุนมีทั้งด้านที่เป็นปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น กล้าพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์ เครื่องมือ อุปกรณ์ที่จำเป็น ฯลฯ ซึ่งปัจจัยทั้งหมด ไม่ใช่ให้ฟรีแต่จะอยู่ในรูปของกองทุนหมุนเวียน โดยผ่านความเห็นชอบ อนุมัติผ่านกลุ่มมาก่อน ซึ่งเหตุผลที่ให้ผ่านระบบกลุ่มเพราะกลุ่มจะได้รับรู้กระบวนการทำงาน รับผิดชอบร่วมกัน ตรวจสอบการทำงานนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันของคนในกลุ่ม ซึ่งจำนวนกองทุนจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความเป็นระบบขององค์กรและการวางแผนของเกษตรกรเอง

โดยสรุปการสนับสนุนและส่งเสริมในแต่ละครั้ง จะเป็นส่วนหนึ่งที่จะหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ การปฏิบัติกิจกรรม ดังนั้นการวิเคราะห์ถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น การมองถึงความยั่งยืนของกิจกรรมนั้น ๆ จะเอื้อให้ระบบเกษตรยั่งยืนขยายผลไปได้วิธีหนึ่ง

6.. ขั้นตอนการสรุปบทเรียนและกระบวนการทำงานร่วมกับผู้นำ โดยจะแบ่งเป็น 2 ระดับ ระดับที่หนึ่ง สรุปร่วมกับผู้นำชุมชน เช่น เวทีประชุมประจำเดือนของกลุ่มเป็นรายงานความคืบหน้าของกิจกรรมที่ผ่านมา รวมทั้งการเข้าไปดูความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในฟาร์ม ว่ามีความก้าวหน้า หรือมีความหลากหลายมากน้อยแค่ไหน บทบาทของคนทำงานเป็นผู้ที่ตั้งคำถาม ประเด็นชวนให้เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้นำ การบันทึกข้อมูลที่เกิดขึ้นรวมทั้งการช่วยสรุปผล ซึ่งนำไปสู่ประเด็นการพัฒนากระบวนการยั่งยืน ข้างหน้าได้อย่างไร ซึ่งจะนำไปสู่ความต้องการของชุมชน ประเด็นที่กล่าว คือ แผนการดำเนินงาน โดยเป็นความต้องการของชุมชน

ระดับที่สอง สรุปร่วมกับเจ้าหน้าที่ในองค์กรหรือโครงการ ฯ เช่น เวทีประชุมประจำเดือน (Staff) เป็นการรายงานความก้าวหน้าของการทำงาน วิเคราะห์ผลของการทำงาน โดยเอาผลหรือข้อสรุป